

Tartu Ülikool  
Filosoofiateaduskond  
Ajaloo ja arheoloogia instituut  
Uusima aja õppetool

Kadi Freja Felt  
Eesti propagandafilm „vaikival ajastul“  
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Dots. Olaf Mertelsmann

Tartu 2013

# SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. FILM KUI PROPAGANDA VAHEND .....	8
1.1 Propagandafilmi ajaloost .....	10
1.2 Eesti filmiajalugu.....	11
1.3 Riiklik filmitoodang „vaikival ajastul“ .....	13
1.4 Eesti filmid välismaal .....	16
2. VÄRVIFILMID „ESTONIA“ JA „TEISED EESTI MÄNGUD“ .....	18
2.1 Ülevaade filmidest.....	18
2.2 Arvid de Bodisco propagandafilmi projekt.....	21
2.3 Propagandafilmid koostöös rootslaste ja soomlastega .....	23
2.4 USA päritolu värvifilmid Eestist.....	25
2.5 Filmide levitaja Walter O. Gutlohn, Inc. ....	27
3. JÄRELDUSED .....	29
KOKKUVÕTE.....	33
SUMMARY .....	35
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	37
LISAD .....	41

# SISSEJUHATUS

Propaganda on tänapäeval nii meediateadlaste kui ajaloolaste poolt üks enam uuritud massimõjutusvahendeid. Esimesele maailmasõjale järgnenud filminduse plahvatuslik levik Euroopas ja Põhja-Ameerikas tõi kaasa uue propagandavahendi – propagandafilmi – kasutuselevõtu. Teadlased on püstitanud lugematul arvul seisukohti propagandafilmi tähtsusest, tõhususest ja vajalikkusest, kuid eri arvamustest hoolimata oli see meedium 20. sajandi jooksul üks enim kasutatud propaganda levitamise vahendeid. Filmi suurimaks eeliseks teise meediumite ees peeti selle realistlikkust<sup>1</sup>. Valitsusrežiimide ja poliitilistest hoiakutest sõltumata uskusid propagandafilmi tähtsusesse nii äärmuslikud Nõukogude Liit ja III Reich, parlamentaarse monarhia esindaja Ühendkuningriik kui ka 1930. aastail Saksamaa järellainetusena Euroopas võimule tulnud autoritaarsed režiimid. Viimaste alla kuulub ka Konstantin Pätsi autoritaarne valitsus Eestis 1934.-1939. aastal, nn vaikival ajastul.

Kuigi 20. sajandi euroopa suurerežiimide propagandafilmi on võrdlemisi palju uuritud, on vastav uurimistöö Eestis äärmiselt puudulik. Filmiteadlased ja -ajaloolased on sõna võtnud eelmise sajandi teise poole selgelt kommunistlikku propagandat teenivate filmide teemal, samuti on meedias vaieldud taasiseseisvunud Eestis toodetud mängufilmide (nt „Detsembrikuumus“, 2008; „Nimed marmortahvil“, 2002) propagandistliku sisu üle, kuid selgelt autoritaarse režiimi ajal Eestis riigi tellimusel toodetud filmi on uurimustes käsitletud üllatavalt vähe. Seega keskendubki käesolev bakalaureusetöö propagandafilmele Eestis „vaikival ajastul“ – intriigerival autoritaarsel perioodil Eesti ajaloos, kus kehtestatud tsensuur ja „kallutatud“ meedia määrasid eesti filmidokumentalistika tuleviku suuna.

Käesolev bakalaureusetöö keskendub Eestis „vaikiva ajastu“ viimasel aastal toodetud propagandafilmele eesmärgiga leida toleajaste eestlaste toodangust vaste 2010. a Torontost leitud esimesteks eesti värvifilmideks tituleeritud töödele. Kahe ca 10-minutilise klipi kohta puudub siiani igasugune avalik uurimistöö. Filmide avastaja, eesti päritolu filmidokumentalist Marcus Kolga, on avaldanud meedias arvamust, et tegu on

---

<sup>1</sup> **Benjamin**, Walter. The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility. – Selected Writings. Volume III 1935-1838. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belkin Press of Harvard University Press, 2002, lk 101-133. Viide lk 104.

eesti filmidega. Klipid leiti kahelt rullilt märgistamata karpides Kanadas eraarhiivist, need on dateeritud 1939. aastasse ja kajastavad II Eesti mängu ning Eesti vaatamisväärsusi. Filmid digiteeriti Washingtonis Kolga firma Realworld Pictures poolt.<sup>2</sup> Lõike filmidest on avaldatud eesti ajakirjanduses, kuid kohalikud filmikriitikud ja -ajaloolased nende teemal avalikult sõna võtnud pole. Seega teemakohane historiograafia puudub. Käesoleva töö autorini jõudsid kuuldused filmist läbi eesti filmiprodutsentide Marko Raadi ja Ivo Felti, kelle kaudu saadi Marcus Kolgalt ka filmidest digiteeritud koopiad. Füüsiliselt asuvad filmirullid jätkuvalt Kanadas.

Eesti 1930. aastate filmist on kirjutanud filmiarjaloolane Veste Paas oma teostes „Ajahetked“<sup>3</sup> ja „Olnud ajad“<sup>4</sup>, millest esimene keskendub dokumentalistika arengule 1930ndatel ja teine eesti filmiarjaloost üldpildi andmisele selle algusest kuni II maailmasõjani. Paas ei kategoriseeri Eesti Kulturfilmi toodangut 1936.-1939. a otseselt propagandafilmi alla, kuid avab piisavalt 1930. aastate filmitööstuse funktsioneerimise tausta, et lugejal õnnestuks mõista riigi tähtsust filmikroonika jäädvustamisel kõnealusel perioodil.

Omanäolist käsitlust eesti filmiarjaloost pakub Ivar Kosenkranius, kelle sügaval nõukogude perioodil (1964. a) kirjutatud teos „Eesti kino minevikuradadelt“<sup>5</sup> on kommunistlikust käsitlusest nii läbi põimunud, et piiri faktide ja fiktsiooni vahel on keeruline tajuda. Tugevast konnotatsioonist hoolimata avaldab Kosenkranius vajalikku infot 1930ndatel kasutatud filmi tehniliste parameetrite kohta ja esitab 1930. aastate ajalehtedele viidates korraliku kokkuvõtte avalikust arvamusest riigi filmitoodangu kohta „vaikival ajastul“.

Tänapäevastest autoritest on eesti 1930ndate filmi ja eriti sihtasutus Eesti Kulturfilmi tegemisi uurinud ajaloolane ja Eesti Filmiarhiivi direktor Ivi Tomingas. Tema „Teater.Muusika.Kinos“ avaldatud artikkel „Oli kunagi Eesti Kulturfilm“<sup>6</sup> tugineb paljus Veste Paasi töödele, kuid lisab Riigiarhiivi Eesti Kulturfilmi fondile toetudes ka

---

<sup>2</sup> Leiti eesti värvifilmid 1939. aastast. Uudis Riigiarhiivi koduleheküljel. <http://www.ra.ee/et/leiti-estivi-vaarvifilmid-1939-aastast/> (30.04.13)

<sup>3</sup> Paas, Veste. Ajahetked. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

<sup>4</sup> Paas, Veste. Olnud ajad. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.

<sup>5</sup> Kosenkranius, Ivar. Eesti kino minevikuradadelt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.

<sup>6</sup> Tomingas, Ivi. Oli kunagi Eesti Kulturfilm... – Teater.Muusika.Kino. 2006, nr 4, lk 84-88.

olulist uut materjali. Karol Ansipi artikkel „Sissevaateid eesti dokumentaalfilmi I“<sup>7</sup> ja Jaak Lõhmuse „Propagandafilmist enne ja hiljem“<sup>8</sup> käsitlevad esimese Eesti Vabariigi aegset filmi otsesemalt propagandana, kuid on paratamatult liiga lühikesed, et anda filmielust konkreetset üldpilti. Sama kehtib Ilmar Raagi artikli „Propagandafilmist kui nähtusest“ kohta<sup>9</sup>.

Arhiivimaterjalid olid käesolevas töös kahtlemata kõige olulisemaks allikaks. Kuigi uurimise alustamiseks oli oluline taustinformatsiooni kogumine filmiajaloost ja Eesti oludest 1930. aastatel<sup>10</sup>, põhineb töö uurimuse osa enamuses just Riigiarhiivi säilikutel. Eesti Kultuurfilmi fond<sup>11</sup> osutus ootamatult väheinformatiivseks, kuid Eestit puudutavate propagandafilmi ja Eesti Kultuurfilmi kohta leiab rohkelt informatsiooni Riigiarhiivi Siseministeeriumi fondis<sup>12</sup> ja Informatsiooni Keskus säilikes<sup>13</sup> ning välisriikidesse suunatud propaganda puhul ka Välisministeeriumi fondis<sup>14</sup>. Lisaks andis filmide näol olulise võrdlusmaterjali Eesti Filmiarhiivis säilitatud 1930. aastate filmitoodang. Filmiarhiiv on viimaste aastate jooksul digiteerinud ja Internetis kättesaadavaks teinud pea kõik eesti kroonikafilmid kuni Teise maailmasõja alguseni. Filmiarhiivi fondidest oli töö seisukohast tähtsaim Eesti Kultuurfilmi fond<sup>15</sup>.

Tähtsaks teoseks propaganda korraldamise kohta 1930ndate Eestis on Laura Vaani magistr töö<sup>16</sup>, mis avab detailselt Riikliku Propaganda Talituse tegevuse autoritaarsel ajajärgul. Tsensuurist ja sisepoliitilisest olust andis kasuliku ülevaate Indrek Treufeldti doktoritöö<sup>17</sup>. Propagandafilmi uurimisega on põhjalikult tegelenud Nicholas Reeves,

---

<sup>7</sup> **Ansip**, Karol. Sissevaateid eesti dokumentaalfilmi I. – Teater.Muusika.Kino. 2007, nr 6, lk 111-117.

<sup>8</sup> **Lõhmus**, Jaak. Propagandafilmist enne ja hiljem. – Sirp. 2008, nr 27.

[http://www.sirp.ee/index.php?option=com\\_content&view=article&id=815:propagandafilmist-enne-ja-hiljem&catid=4:film&Itemid=3&issue=3214](http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=815:propagandafilmist-enne-ja-hiljem&catid=4:film&Itemid=3&issue=3214) (30.04.13)

<sup>9</sup> **Raag**, Ilmar. Propagandafilmist kui nähtusest. – Sirp. 2008, nr 9.

[http://www.sirp.ee/index.php?option=com\\_content&view=article&id=214:propagandafilmist-kui-nähtusest&catid=4:film&Itemid=3&issue=3194](http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=214:propagandafilmist-kui-nähtusest&catid=4:film&Itemid=3&issue=3194) (30.04.13)

<sup>10</sup> **Zetterberg**, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2010; **Ruusmann**, Ants. Eesti Vabariik 1920-1940: sisepoliitiline areng. Tallinn: TPÜ kirjastus, 1997.

<sup>11</sup> ERA, f 3631. Sihtasutus Eesti Kultuurfilm.

<sup>12</sup> ERA, f 14. Siseministeerium.

<sup>13</sup> ERA, f 1093. Informatsiooni Keskus.

<sup>14</sup> ERA, f 957. Välisministeerium.

<sup>15</sup> EFA, f 4. Filmistudio Eesti Kultuurfilm.

<sup>16</sup> **Vaan**, Laura. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistr töö. Tartu: Tartu Ülikool, 2005.

<sup>17</sup> **Treufeldt**, Indrek. Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

kelle teos „The Power of Film Propaganda“<sup>18</sup> on käesolevas uurimistöös propagandafilmi üldisemalt puudutavates peatükkides üks põhilisi allikaid. Teos teeb katset kummutada 1930. aastatel levinud arvamust propagandafilmi tähtsusest propaganda levitamise vahendina. Reeves arutab erinevaid vaatepunkte propagandafilmi tähtsusest kasutades Natsi-Saksamaa, Nõukogude Liidu ja Suurbritannia riiklikku filmitoodangut ning tutvustab üldisemalt propagandafilmi ajalugu Euroopas. Oluline autor on ka Richard Taylor, kelle uurimisvaldkonda jäävad peamiselt nõukogude ja saksa filmid 1930. aastatest. Teos „Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany“<sup>19</sup> pakub lisaks detailsele ülevaatele eelpoolmainitud diktatuuririikide filmindusest ka objektiivset lähenemist filmipropaganda käsitlusele.

Töö peamine hüpotees on, et 2010. aastal Torontost avastatud filmide puhul on tegu eesti propagandafilmeidega „vaikivast ajastust“. Kui tegu on esimeste eesti värvifilmidega, on see filmiajaloolaste jaoks suur murrang, mis tõstab eesti värvifilmi algusaasta seniselt 1951. aastalt (Lenfilm/Tallinna Kinostudio „Valgus koordis“, kommunistliku propaganda „musternäidis“ peaosas Georg Otsaga) tervelt kaksteist aastat varasemaks, aastasse 1939. Lisaks filmiajaloolisele tähtsusele on teosed tõestuseks, et Eestis toodeti „vaikival ajastul“ riiki tutvustavaid filme suunaga välismaale – kas eesmärk oli valitsuse propaganda või lihtsalt turismi edendamine, on lähenemise küsimus.

Töö on jagatud kolmeks suuremaks peatükiks. Esimene annab ülevaate propagandafilmist kui poliitilise agitatsiooni vahendist ja teeb kokkuvõtte propagandafilmi ajaloost. Käsitletakse ka eesti filmiajalugu ning tsensuuri ja propaganda arengut Eestis 1930. aastatel. Teine peatükk keskendub konkreetselt kõnealustele filmidele, millele töö raames kirjeldamise lihtsustamiseks olen andnud pealkirjad „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“. Peatükk tutvustab filmide sisu ja tehnilisi andmeid ning kõrvutab neid Riigiarhiivi materjalide ning Filmiarhiivi kroonikafilmeidega, et tõestada Kanadast leitud filmide kuulumist Eesti riigi toodangu hulka. Kolmas peatükk toetub töö eelmistele osadele – peamiselt teise peatüki uurimiskäigule – ja teeb järeldused töö käigus tekkinud seisukohtadest.

---

<sup>18</sup> Reeves, Nicholas. The Power of Film Propaganda. London, New York: Cassell, 1999.

<sup>19</sup> Taylor, Richard. Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany. London, New York: I.B. Tauris & Co Ltd., 2006.

# 1. FILM KUI PROPAGANDA VAHEND

Propagandafilmi rääkimiseks on vaja sellele kõigepealt anda kindel definitsioon. Kuna propagandat on läbi aja – ja erinevatest vaatenurkadest – defineeritud mitmeti, tuleb siinkohal paika panna mõiste tähendus käesolevas uurimistöös. Toetudes Richard Tayloriga propagandafilmi definitsioonile („Propaganda on katse mõjutada avalikku arvamust ideede ja väärtuste suunamise kaudu“<sup>20</sup>), tähendaks propagandafilmi linatust, mis üritab teatud väärtusi esile tõstes mõjutada masse kindla arvamuse suunas. Lähtudes tänapäevase sõnaraamatu seletusest, on propaganda „poolehoidjaid taotlev ideede, õpetuste, vaadete vms. sihikindel levitamine, selgitustöö“<sup>21</sup> – seega liigituks propagandafilmi alla igasugune tutvustav või õppefilm, mis ei pruugigi omada poliitilist varjundit. Piir propaganda (-filmi) ja reklaami vahel on alati olnud ebamäärane ja kergesti ületatav, sest on ju ka propagandafilmi esimene eesmärk midagi propageerida ehk üldsusele tutvustada. Propageerimine võib olla sünonüüm mõistele „reklaam ja avalikud suhted“<sup>22</sup>, seega hoolimata oma tänapäevases negatiivsest kõlast ei tähenda propaganda tingimata poliitilist pealesurumist<sup>23</sup>. Viimane kehtib ka kõnealuse ajastu konteksti arvestades, kuna 1930ndate eesti kultuuriruumis tähendas sõna „propageerima“ pigem tutvustamist ja reklaamimist<sup>24</sup>. Eesti Entsüklopeedia 1936. a väljaanne defineerib propaganda kui mingi veendumuse, õpetuse, poliitilise või kultuuriprogrammi jne selgitamise ja levitamise laiemais rahvahulkades<sup>25</sup>.

Siiski on kõnealusel perioodil oluline Eesti sisepoliitiline kliima. Hoolimata ametlikust definitsioonist tollases Eesti Entsüklopeedias, kandis propagandafilmi aastail 1938-1939 eelkõige poliitilist eesmärki. Alates 1938. a suurenes märgatavalt riigi tellimisel toodetud propagandafilmi hulk, kus põhiosa mängis riigipea Konstantin Päts. President Pätsiga etendati ka n.ö tüüpilisi poliitilise propagandafilmi stsene: rahvahulgad presidenti

---

<sup>20</sup> Taylor 2006, lk 15.

<sup>21</sup> Langemets, Margit jt. Eesti keele seletav sõnaraamat. 4. köide, P-R. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Pakett, 2009. Lk 413.

<sup>22</sup> Vaan 2005, lk 13.

<sup>23</sup> Priimägi, Linnar. Propaganda sõnastik. Tallinn: Pakett, 2011. Lk 194.

<sup>24</sup> Tomingas 2006, lk 87.

<sup>25</sup> Kleis, R. jt. Eesti Entsüklopeedia. 6. köide, Muther-Rakitse. Tartu: Loodus, 1936. Lk 1038.

tervitamas, lapsed lilli andmas jne.<sup>26</sup> Seega kitsendan käesolevas töös propagandafilmi eelkõige poliitilise eesmärgiga toodetud filmiks, milleks Eestis 1930. aastate lõpu autoritaarsetes tingimustes riigi tellimusel valminud filme kindlasti pidada võib. Sobiva definitsiooni on ära toonud filmikriitik Ilmar Raag: „Propagandafilm on film, mille ideoloogia suhestub riigi või selle ideoloogiaga“<sup>27</sup>.

Propagandafilm sünnib tihti poliitilise tsensuuri all, kus oponentidelt võetakse võimalus konkureerivat arvamust sisaldavaid töid avaldada. Hitleri Saksamaal, Stalini Nõukogude Liidus ja „vaikiva ajastu“ Eestis toodetud filmi puhul oli tegu riigi nõudel tellimustööna valminud loominguga, kus kasutati selleks tarbeks loodud või tööle määratud filmistuudiodid ja -tegijaid.

Filmi võib alati näha poliitilise fenomenina, hoolimata selle sisust või eesmärgist. Nn filmipoliitika saame jagada kaheks – sotsiaalpoliitikaks (*sociopolitics*), mis kirjeldab ühiskonna üldist suhet filmiga, ning psühholoogiliseks poliitikaks (*psychopolitics*), mis selgitab, kuidas me suhestume filmiga üksikisiku tasandil. Kuna film on tänapäeval äärmiselt laialt levinud fenomen, mängib see inimeste igapäevaelus sotsiaalpoliitiliselt tähtsat rolli. Samas suudab film edastada äärmiselt mõjusat ja veenvat esitust reaalsusest ning seetõttu omab tugevat mõju ka vaatajale kui indiviidile. Filmipoliitika kahesuse teooria tähtsuse saab kokku võtta keskse ideega: film on oma laia leviku tõttu pluraalne, st seda saab kopeerida piiramatult arv kordi ning seeläbi saab see jõuda laia publikuni, kellel on lihtne sellega üksikisiku tasemel suhestuda.<sup>28</sup>

Film on oluline massimeedia vahend mitmel põhjusel. Esiteks on tegu ajalooliselt esimese visuaalse meediumiga, mida oli võimalik loendamatu arv kordi paljundada ja seega kiiresti piiramatule publikule edastada. Tänapäeval on nende omaduste poolest tõhusam televisioon, kuid maailmasõdade vahelisel ajajärgul oli selline massimeedia relv seni tundmatu. Propagandafilmi teiseks tähtsuseks massimeedia vahendina on, et seda nägev vaatajaskond moodustab korraka ühes ruumis rahvamassi. Kuna filme käidi vaatamas kinosaalides, oli lihtne ärgitada indiviidi tundeid läbi kaaslaste entusiasmi. Üldine vaimustus töötas sama moodi nagu jalgpallimatši publiku või parteiistungil

---

<sup>26</sup> Tomingas 2006, lk 87.

<sup>27</sup> Raag 2008.

<sup>28</sup> Monaco, James. How to Read a Film. New York, Oxford: Oxford University Press, 2000. Lk 261.

osaleja puhul – pealtvaatajast sai massipsühhoosi efekti mõjul lihtsalt propaganda ohver.<sup>29</sup>

Ajalooliselt peitub filmikunsti edu kahtlemata selle võimes peegeldada reaalsust paremini kui ükskõik mis teine kunstžanr. Kuigi ka fotograafia kopeerib tegelikkust, paelub liikuv film inimest enam ning paneb toimuva näima tõelisena.<sup>30</sup> Dokumentaalfilm – ja sinna alla kuuluv propagandistlik dokumetaalfilm – on üles ehitatud tuginedes sellele „näilise tõelisuse“ printsiibile. Nende filmide ülesandeks on edasi anda reaalsust hoolimata faktist, et kaamerasilma ette jääb tegelikkuses siiski vaid operaatori või lavastaja valik. Seega on filmi üks poliitilisi tähtsusi selle manipulatoorne võime: film võib nii reaalsust edasi anda kui ka seda moonutada<sup>31</sup>.

### **1.1 Propagandafilmi ajaloost**

Filmi kasutati poliitilise propaganda eesmärgil selle loomisest saati, kuid kindlat esimest propagandafilmi on keeruline nimetada. Propaganda alla liigitatakse brittide lavastatud ülesvõtted Buuri sõdadest, „liikuvad pildid“ lahingutest Balkanil ja 1896. a hispaania tummfilmid lipu rüvetamisest, kuid konkreetse poliit- ja sõjapropagandani jõuti filmis I maailmasõja aastatel. Saksa filmikompanii UFA loodi 1917. a kindral Ludendorffi käsul, sest filmist oli saanud „efektiivne sõjavahend“. Sergei Eisensteini 1925. a film „Soomuslaev Potjomkin“ kandis endas 1917. a revolutsiooni meeolusid ning oli suunatud nii kohalikule nõukogude kui rahvusvahelisele publikule.<sup>32</sup> Briti riiklik filmipropaganda sai alguse 1915. a – varem, kui teised I maailmasõda propageerivad riiklikud meediumid rahvani jõudsid<sup>33</sup>.

Maailmasõdade vahelisel perioodil kogus filmindus populaarsust kogu maailmas. Kuna filmi tootmine oli kulukas, olid rahastajateks üldjuhul suurfirmad või valitsus. Selline nn sponsorite süsteem tagas tellijale alati filmi, mille eest makstud oli.<sup>34</sup> Filmi tähtsust propagandarelvana väärtustasid nii Natsi-Saksamaa kui kommunistliku Nõukogude Liidu

---

<sup>29</sup> Taylor 2006, lk 16.

<sup>30</sup> Benjamin 2002, lk 104.

<sup>31</sup> Monaco 2000, lk 262.

<sup>32</sup> Stern, Frank. Screening Politics: Cinema and Intervention. – Georgetown Journal of International Affairs 2000, Summer/Fall, lk 65-73. [journal.georgetown.edu/wp-content/uploads/1.2-Stern.pdf](http://journal.georgetown.edu/wp-content/uploads/1.2-Stern.pdf) (30.04.13). Lk 69.

<sup>33</sup> Reeves 1999, lk 24.

<sup>34</sup> Winston, Brian. Documentary Film. – The Routledge Companion to Film History. Abingdon: Routledge, 2011, lk 84-91. Viide lk 86.

propagandamasinate juhid. Lenin hindas filmi kõigist kunstiliikidest kõige olulisemaks; Stalin kirjeldas seda kui suurimat massiagitatsiooni relva ning Goebbelsi sõnul oli film üks moodsamaid ja laiaulatuslikemaid olemasolevaid meediavorme, millega rahvamasse mõjutada.<sup>35</sup> Siia ajastusse kuuluvad tuntuimad propagandafilmid, mis tekkisid lisaks eelpoolmainitud diktatuuridele ka autoritaarsete režiimide tellimustena mujal Euroopas. Parteid ja ideoloogiat ülistavate filmide nn kuldaja musternäited on legendaarne Nürnbergi parteikoosolekut kajastav Leni Riefenstahl'i „Tahte triumf“ (1934), Sergei Eisensteini mängufilmid „Soomuslaev Potjomkin“ (1925) ja „Oktoober“ (1928). Teise maailmasõja jooksul jätkas propagandafilm oma võidukäiku, Saksamaal vändati muuhulgas antisemiitlik pseudo-dokumentaal „Igavene juut“ (1940) ja Nõukogude Liidus vahetult pärast sõda „Berliini langus“ (1949), mis esitas nõukogude käsitluse II maailmasõjast läbi Stalini-kultuse ülistamise.

## **1.2 Eesti filmiajalugu**

Eesti filmiajalugu algab juba Vene impeeriumi aegadel. Viimane tsaar Nikolai II oli paadunud „liikuvate piltide“ huviline, kes pidas kirjavahetust vendade Lumière'idega ning lasi 19. sajandi lõpuaastatel oma Tsarskoje Selo residentsi erakino ehitada.<sup>36</sup> Samal ajal reisisid mööda tsaaririiki ringi rändteatrid, kelle repertuaari kuuluvaid „liikuvate piltide etendusi“ sai lihtrahvas näha ka Eesti- ja Liivimaa kubermangu aladel. Sisult olid need nii informatiivsed (võtted võõrastest maadest, tööstuse arengust jm) kui fiktiivsed<sup>37</sup>, kuid hoolimata publiku palavast vastuvõtust muud tähtsust peale meelelahutuse neile ei omandatud. Ka Nikolai II kirjutab 1913. a, et peab kino tühiseks, täiesti mõttetuks ja lausa kahjulikuks meelelahutuse vormiks<sup>38</sup>. Kuigi vastuolus tema isikliku kirega filmikunsti vastu ning tegudega filmi arendamisel 20. sajandi alguses Venemaal, esindab see väljaütlemine avalikku arvamust filmi kasulikkuse kohta kino algusaastatel<sup>39</sup>.

Kuigi kinokultuur sai Eesti aladel alguse sajandivahetusel, jõuti siin filmide tootmiseni alles 1914. aastal, kui valmis Johannes Pääsukese farss „Karujaht Pärnumaal“. Esimese

---

<sup>35</sup> Taylor 2006, lk 15-16.

<sup>36</sup> Reeves 1999, lk 2.

<sup>37</sup> Paas 1980, lk 20.

<sup>38</sup> Taylor 2006, lk 35.

<sup>39</sup> Reeves 1999, lk 2.

maailmasõja päevil ei suutnud film Eestis saavutada veel sellist tähtsust nagu naaberriigiks muutunud Nõukogude Venemaal, kus bolševistlik valitsus nägi vastupidiselt tsaristlikule arvamusele filmis jt massimeedia vahendeis uut potentsiaalset propagandarelva<sup>40</sup>. Eesti filmikultuuri aeglase arengu tõenäoliseks põhjuseks võib pidada puudulikest finantseerimisvõimalustest tingitud kohaliku filminduse kehva taset. Eestis tegelesid kino algusaastatel filmi tootmisega üksikud fanatid ja eraettevõtjad, kuna tegu oli pigem kalli hobi kui tasuva tööga. Kuigi 1919. organiseerusid tuntumad filmitootjad – Johannes ja Peeter Parikas, Konstantin ja Theodor Märksa – asutades filmiette võtte Estonia-Film OÜ, ei toonud see kaasa filmitööstuse plahvatuslikku arengut, sest jätkuvalt korraldati tootmist „oma kulu ja kirjadega“<sup>41</sup>. Iseseisvast ülalpidamisest hoolimata võib Estonia-Filmi pidada esimeseks riigiga seotud filmiorganisatsiooniks, sest 1920. aastate keskel alustas kompanii riigi tellimusel ringvaatefilmide tootmist. Aastatel 1923-1926 valmisid filmipalad sõjaväeparaadidest, väliskülaliste ja -laevade visiitidest Tallinna, diplomaatiliste volikirjade esitamisest riigipeale jm<sup>42</sup>. Estonia-Film orienteerus oma töödes palju erinevate ministriumite tellimustele, kajastades tähtsamaid poliitilisi ja päevasündmusi ning asendas nendega olematut riiklikku filmikroonikat<sup>43</sup>. Ringvaatefilm „Filmikaameraga läbi Eesti“ (1924; täiendatud variant 1926) kandis riiki tutvustavat eesmärki ning täitis tollaste propagandajuhtide unistused, sest seda linastati ka väljaspool Eestit: 1925. a Lübeckis ühingu „Nordische Gesellschaft“ korraldatud filmiõhtul, millele järgnesid mitmed arvustused linna ajalehtedes; 1928. a III soome-ugri kongressil Ungaris; 1929. a Rootsis saatematerjalina Eesti Esperantistide Liidu esindaja loengutel ja 1930. a Lätis sealse Noorte Meeste Kristliku Ühingu eestvõttel<sup>44</sup>. Seega esimesed valitsuse tellimusel toodetud filmid Eesti propageerimiseks valmisid juba aastaid enne „vaikivat ajastut“.

---

<sup>40</sup> Samas, lk 4.

<sup>41</sup> **Ansip** 2007, lk 111.

<sup>42</sup> **Paas** 1987, lk 5.

<sup>43</sup> **Ansip** 2007, lk 111.

<sup>44</sup> **Paas** 1980, lk 91.

### **1.3 Riiklik filmitoodang „vaikival ajastul“**

Konstantin Pätsi ja Johann Laidoneri 1934. a sõjaväelise riigipöörde järel algas autoritaarse riigikorraga ajajärk, kus kogu võim oli koondunud riigivanema ja valitsuse kätte. Saadeti laiali Riigikogu, sunniti vaikima erakonnad ja ajakirjandus ning piirati omavalitsuste, ametiühingute, kirikute jt institutsioonide õigusi.

Valitsuse Informatsiooni- ja Propagandatalitus alustas siseministeeriumi juures tööd 26. septembril 1934. a. Kaitseseisukorra kehtestamise tõttu reorganiseeriti asutus 1935. a riigivanema dekreediga Riiklikuks Propaganda Talituseks (RPT). Dekreedis sõnastati RPT eesmärk: „Riigi propaganda talituse ülesandeks on teadete andmine valitsuse ja ta asutiste tegevuse kohta, riikliku ja rahvusliku selgitustöö korraldamine ning avaliku elu aktiveerimine seltskondlikule isetegevusele ja sotsiaalsele ühistööle“.<sup>45</sup> RPT allus nüüd otseselt peaministrile, kuid kuna viimase kohuseid täitis siseminister Kaarel Eenpalu, siis sisuliselt alluvussuhted ei muutunud. RPT oli jagatud neljaks osakonnaks: poliitiline, informatsiooni, üld- ja kultuuriosakond. Viimane korraldas ja arendas kirjanduse, kunstide, teatri, raadio ja kino valdkondi.<sup>46</sup>

1939. aastaks oli Eestis välja kujunenud isikuvõimu režiim koos piiratud poliitilise väljendusvabadusega. „Vaikiva ajastu“ algul, 1934. aastal, kehtestatud kaitseseadus seadis piirangud ajakirjanduslikule tegevusele ning hoolimata eeltsensuuri puudumisest võis sisekaitseülem kaitseolukorra seaduse alusel ajakirjandusväljaandeid sulgeda.<sup>47</sup> Ajakirjanduses töötas kõnealusel perioodil järeletsensuur ning riik üritas teabe hankimist ja levitamist – seega kogu avalikku arvamust – tasalülitada<sup>48</sup>.

Tõeliselt funktsioneerivast propagandafilmist saab Eestis rääkida seega alles 1936. aastast alates. Viis aastat varem loodi sihtasutus Eesti Kulturfilmi eesmärgiga varustada kohalikke kinosid kodumaise filmikroonikaga, kuna oli tekkinud „vajadus luua keskkorraldus kultuur- ja propagandafilmi soetamiseks ja levitamiseks“<sup>49</sup>. Kõnealune sihtasutus ei hakanud rahapuudusel kunagi soovitud eesmärki täitma, kuigi alates 1935. a alustati süstemaatilist tööd, mille tulemusena valmisid perioodiliselt

<sup>45</sup> **Raudla**, Heiki. Heast ja halvast propagandast. – Riigikogu Toimetised 2012, nr 26. <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11860> (30.04.13)

<sup>46</sup> **Vaan** 2005, lk 23.

<sup>47</sup> **Treufeldt** 2012, lk 76.

<sup>48</sup> **Riismaa**, Kädi. Propagandatöö „vaikival ajastul“. – Luup 1997, nr 14, lk 50-52. <http://www.postimees.ee/luup/97/14/ajalugu1.htm> (30.04.13)

<sup>49</sup> Teaduse- ja kunstiosakonna direktor G. Ney „Uudislehes“ 1928, nr 37; tsiteerinud Paas 1987, lk 39.

lühidokumentaaliid ja ringvaated<sup>50</sup>. Eesti Kultuurfilmi tegevus lõpetati 5. märtsil 1936 siseminister Kaarel Eenpalu otsusega ning viivitamatult moodustas siseministeerium samanimelise ja samu eesmärke taotleva sihtasutuse. Propagandajuht määras uue sihtasutuse juhatuse esimeheks Riikliku Propaganda Talituse üldosakonna juhataja, millega lülitati Eesti Kultuurfilm riigi ametlike propagandaorganite süsteemi.<sup>51</sup>

Riigisisene filmipropaganda jõudis oma sihtgrupini korrapäraste intervallidega. Eesti Kultuurfilm hakkas valmistama populaarseid nädalaringvaateid, mis linastusid kinodes põhifilmi eel n.-ö soojendusfilmidena ja andsid vaatajatele kodumaal toimuvast operatiivset informatsiooni ning avardasid silmaringi. Funktsiooni ja sisulise külje poolest võib Eesti Kultuurfilmi ringvaateid käsitleda televisiooni eelkäijatena.<sup>52</sup>

Eesti Kultuurfilmi toodangut kasutati ka koolides õppevahendina, mis oli olnud üheks ajendiks ettevõtte asutamisel. Haridusministeeriumi juurde moodustati 1939. a veebruaris kinokomisjon, mis tegeles õppefilmide hankimise ja levitamisega koolidesse<sup>53</sup>. Eelkõige varustati maakoole ja -organisatsioone populaarteaduslike ja õppefilmidega, nn koolifilmidega. Kuna 1939. a märtsiks oli enamus koolimajasid varustatud 16 mm kitsasfilmiprojektoritega, plaanis Eesti Kultuurfilm sama aasta jooksul olemasolevast filmimaterjalist u 15 000 meetrit ja uuest toodangust 1/3 üle viia kitsasfilmile. Andmed 1940./1941. a Eesti Kultuurfilmi töökavast näitavad, et sihtasutuse juurde oli rajatud õppekitsasfilmide ladu ning eelarvessse oli sisse viidud sektsioon „Õppefilmi ala“. Sama tegevusaasta jooksul plaaniti tõsta õppefilmi maht 13 500 meetrilt 30 600 meetrile ehk u 51 ekraanitunnile. Ära on toodud ka õppefilmi kasutustasu: 1 sent meetrilt.<sup>54</sup> Kultuurfilmi õppefilmid ja ringvaated jõudsid 1930. aastate lõpul suure osani Eesti elanikkonnast nii kinos põhifilmide eel linastuva „sundkroonika“ vormis kui koolis õppefilmidena.

Žanriliselt tootis Eesti Kultuurfilm 1936.-1939. aastail kroonikaid, reportaaže, õppefilme ja tööstust/tootmist tutvustavaid ülevaateid, loodus- ja kultuurilooliseid filme, olustikukirjeldust ja spordipalasisid. Alates 1937. aastast olid filmid helindatud.<sup>55</sup> Valdav

---

<sup>50</sup> **Ansip** 2007, lk 111.

<sup>51</sup> **Zetterberg** 2010, lk 465.

<sup>52</sup> **Vahtrre**, Lauri. Eesti kultuuri ajalugu. Lühiülevaade. Tallinn: Kirjastus Virgela OÜ, 2000. Lk 142.

<sup>53</sup> ERA, f 1108, n 4, s 897. Kirjavahetus sihtasutus Eesti Kultuurfilmiga, koolivalitsustega ja teistega koolidele kitsasfilmiprojektorite ja filmide muretsemise, kinokomisjoni moodustamise ja filmide valiku asjus. Õppefilmide kasutamise korraldused ja filmide nimestikud.

<sup>54</sup> **Paas** 1987, lk 99.

<sup>55</sup> **Paas** 1987, lk 81-96 põhjal.

enamus Kultuurfilmi toodangust oli päevakajaline reportaaž, milles on sarnaseid jooni tänapäeva teleuudistega – jutustaja hää l tutvustab suuremaid riigis aset leidnud sündmusi ning ekraanil kajastub pilt vastava ürituse kohta või avaldab arvamust spetsialist intervjuu vormis.

Alates 1938. a omandas Eesti Kultuurfilmi toodang selgelt poliitilisema suuna, kuna Konstantin Pätsi tegevust on eelnevate aastatega võrreldes tunduvalt suuremas mahus üles võetud. Jäädvustatud on Pätsi ringreisid mööda Eestit, kus rahvahulgad presidenti tervitavad ning lapsed lilli annavad – tuttav pilt propagandafilmist iga võimu ajal.<sup>56</sup> Pateetiline film „Relvastatud rahvas“<sup>57</sup> aastast 1938 (toodetud Eesti Vabariigi 20. juubeliaastaks) näitab isamaaliste laulude saatel ja lippude lehvides paraadil marssivaid kaitseliitlasi ning president Pätsi sütitavat kõnet riigi iseseivuse säilitamisest. Sama aasta toodang „Eesti Kultuurfilmi ringvaade nr 34“<sup>58</sup> sisaldab muuhulgas kaadreid Pärnu Suursilla avamisest ja Konstantin Pätsist rahvast tervitamas. Kaadrid on äravahetamiseni sarnased samast ajastust pärit III Reichi või Nõukogude Liidu propagandafilmeidega.

Tehniliselt oli 1938.-1939. a Eesti Kultuurfilmi toodetud film kordades kvaliteetsem kui veel mõni aasta varem. Suurimaks muutuseks oli heliaparatuuri soetamine 1937. aastal, milleks saadi toetust 1937./1938. a riigieelarvest. Alates 1937. a septembrist tootis Eesti Kultuurfilm helifilmi. Samuti muudeti operaatoritele ette kirjutatud metraaži filmilindi suhtest 1:1,4 – mis ei lubanud monteerimisel peaaegu üldse kaadreid valida – suuremaks, alates 1937. a lubati filmida suhtega 1:2, mis parandas filmide kunstilist väärtust ja visuaalset kvaliteeti. Eesti Kultuurfilmi sõnul oli see siiski kümme korda vähem välismaal rakendatavast normist 1:22. Lisaks saadeti operaatoreid, tehnikuid ja helimehi välismaale koolitustele, täiustati valgustusparki, osteti kopeerimismasin filmi paljundamiseks, helimontaaži süsteem ja uusi filmikaameraid.<sup>59</sup> Kindlasti olid need sammud kohalikule filmikultuurile oluline edasiminekuks, sest riigi toel sai eesti dokumentalistika esimest korda sisse rahvusvahelisel turul arvestatava hoo.

Operaatoriteks, kes päevakajalisi sündmusi salvestasid, olid palgalised korrespondendid suuremates linnades (lisaks Tallinnale Pärnus ja Tartus) ning informaatorid väiksemates

---

<sup>56</sup> **Tomingas** 2006, lk 87.

<sup>57</sup> EFA, f 4, n 224. „Relvastatud rahvas”, Eesti Kultuurfilm 1938.

<sup>58</sup> EFA, f 4, n 57. „Eesti Kultuurfilmi ringvaade nr 34”, Eesti Kultuurfilm 1939.

<sup>59</sup> **Paas** 1987, lk 83.

asulates, kes olid kohustatud ette kandma olulisi päevasündmusi. See koondas nii nõuandjad kui filmijad riikliku sihtasutuse ümber.<sup>60</sup> Riik korraldas oma tellimustööd täitvatele operaatoritele võimalikult soodsad tingimused filmi valmistamiseks, nt 1936. aastal tegeles Edmund Martin propagandatalituse tellimisel rahvahääletuseks isamaalise propagandafilmi tegemisega. Propagandajuht H. Vidermaa kirjutas kohustab ta Eesti Kultuurfilmi Martini tööle kaasa aitama – Martinile tuleb otsida lisaoperaator, võimaldada ligipääs kroonikatele (s.o Kultuurfilmi materjalidele) ja anda luba filminegatiive enda töösse monteerida, lasta Martinil töötada kuludeta Kultuurfilmi laboratooriumis jne.<sup>61</sup> Seega olid riigi palgal töötavatel filmitegijatel iseseisvate operaatoritega võrreldes selgelt soodsamad võimalused ja vahendid.

Eesti Kultuurfilmi silmapaistvamad operaatorid nii oma töö mahult kui kvaliteedilt olid Konstantin Märksa, Voldemar Päts, Armas Hirvonen, Harald Viikman ja Vladimir Pavel. Lisaks kodumaisele toodangule müüsid operaatorid filme USA-sse, Inglismaale ja Rootsi.<sup>62</sup>

Eesti Kultuurfilmi toodangu „vaikiva ajastu“ lõpul saab kokku võtta järgmiselt. Tegu oli dokumentaalfilmidega, põhilisteks žanriteks olid ringvaade ja reportaaž. Tootmist finantseeris valitsus, palade eesmärk oli rahvale kodumaad tutvustada ning kaadrid olid läbi põimitud tüüpiliste poliitpropaganda filmidele omaste võtetega. Tehniliselt kvaliteedilt olid filmid maailma mastaabis alla keskmise, filmid olid helindatud ja neid oli võimalik kopeerida esitamiseks ka mujal.

## **1.4 Eesti filmid välismaal**

Välisriikidega käis „vaikival ajastul“ aktiivne filmivahetus. Aastatel 1935-1937 vahetati filme Läti, Leedu, Poola, Austria, Ungari, Tšehhoslovakkia, Nõukogude Liidu ja Itaaliaga ning müüdi filme Rootsi, Inglismaale ja USA-sse. Välismaiste filmide lõikamist Eesti Kultuurfilmi ringvaatepalade hulka hakati piirama 1937. a, kuna ringvaated olid niigi lühikesed, kohalik tootmine suurenes ja otsest vajadust välismaterjali järele enam

---

<sup>60</sup> Ansip 2007, lk 112.

<sup>61</sup> ERA, f 1093, n 1, s 370. Kirjavahetus Eesti filmi propageerimise ja kvaliteedi tõstmise kohta.

<sup>62</sup> Ansip 2007, lk 112.

polnud.<sup>63</sup> Erinevate riikide välisministeeriumid ning Eesti saatkonnad välismaal võtsid korduvalt ühendust nii Eesti valitsusega kui otse Eesti Kulturfilmiga seoses siin toodetud filmide linastamisega väljaspool Eestit. USA konsuli ja Eesti Kulturfilmi vaheline kirjavahetus 1937. a septembrist sisaldab konsuli palveid saata neile uusi Eesti filme, et elavdada kohalikku seltsielu, ning arutatakse ka juba USAs näidatud Konstantin Märksa filmide tagasi saatmist Eestisse<sup>64</sup>. Sarnane kirjavahetus toimus 1938. a Helsingi ja Pariisiga, 1935. a Stockholmiga<sup>65</sup> jpt teiste linnade esindajatega, kus tunti samuti huvi filmide kohta Eestimaast eelkõige eesmärgiga näidata neid kinnistel filmiõhtutel kohalikele eestlastele.

Selleks otstarbeks oli välisministeeriumil filme loendamatul arvul – sisuliselt iga Eestis levitav Kulturfilmi ringvaade sobis ka väliseestlastele riigis toimuva tutvustamiseks. Samas tunti väismaal huvi ka võõrkeelse toodangu vastu ning välisministeerium tellis „propagandafilmi Eesti looduse ja olude kohta“, mida saaksid välisesindused kasutada Eesti tutvustamiseks<sup>66</sup>. On fakt, et Eestis toimus autoritaarsel ajajärgul valitsuse nõudmisel võõrkeelse propagandafilmi tootmine ning arenduses oli mitmeid erinevaid projekte.

---

<sup>63</sup> Paas 1987, lk 79.

<sup>64</sup> ERA, f 1608, n 2, s 812, l 2; 7-9.

<sup>65</sup> Vastavalt ERA, f 14, n 2, s 649, l 3. ERA, f 1585, n 2, s 625, l 7. ERA, f 1587, n 1, s 92, l 1.

<sup>66</sup> Tomingas 2006, lk 87.

## 2. VÄRVIFILMID „ESTONIA“ JA „TEISED EESTI MÄNGUD“

2010. a leidis Kanada dokumentalist Marcus Kolga Torontost kaks filmi, mis on tõenäoliselt esimesed värvilised dokumentaalkaadrid Eestist. Filmid avastati perekond Andre eraarhiivist ja Tartu Instituudi Dr. Endel Aruja Arhiivist ja Raamatukogust (Tartu College). Kuna filme oli aastaid hoitud märgistamata karpides, ei osatud oletada, et tegemist on oluliste ajaloodokumentidega. Kolga enda sõnul on tegu esimeste säilinud värvifilmidega iseseisvast Eestist vahetult enne Nõukogude okupatsiooni. Filmidest esimene sisaldab kaadreid Eesti elust 1939. a, s.h II Eesti Mängudest, ning teine on amatöörfilm, mis kajastab Tallinna argielu.<sup>67</sup> Filmid olid kahel eri rullil, seega ei pruugi need olla sama autori looming, kuigi teema ja dateeringu tõttu on see üsna tõenäoline. Käesolevas töös nimetan esimese kirjeldatud filmidest ümber „Estonia“-ks, sest selle pealkirja all algavad filmi algustiitrid, ning teise „Teisteks Eesti Mängudeks“, sest film algab selle sündmuse kajastamisega. Mõlemad on ingliskeelsed tummfilmid.

### 2.1 Ülevaade filmidest

Filmi „Estonia“ näol on tegu 10:01 minutilise dokumentaalkaadritest koostatud ringvaatefilmiga Eesti kaunimatest kohtadest. Esmalt näidatakse algustiitrid (sarnane tummfilmi selgitavatele tekstikaadritele) pealkirja „Estonia“ all, kus tutvustatakse paari lausega vabariiki ja pealinna Tallinna<sup>68</sup>. Järgnevad panoraamkaadrid Tallinna vanalinnast<sup>69</sup> (Aleksander Nevski katedraal, Oleviste kirik, linnamüüri tornid, Schnelli park) ja uus tekstikaader „Sisepääs vanalinna läbi Viru värava tornide“, mille järel näeme rahvast Viru tänaval ja väravatorne. Järgnevad sarnased sissejuhatavad tiitrid koos pildikaadritega Paksu Margareta, Balti raudteejaama, Estonia teatri jt vaatamisväärsuste kohta. Samuti näidatakse kohti väljaspool pealinna: Keila juga, tollast presidendi suveresidentsi Oru lossi, Tartu Raekoja platsi<sup>70</sup>, kivisilda ja ülikooli, Narva jõe ületamist

<sup>67</sup> Leiti eesti värvifilmid 1939. aastast. Riigiarhiivi uudis.

<sup>68</sup> Lisa 1.1.

<sup>69</sup> Lisa 1.2.

<sup>70</sup> Lisa 1.3.-1.4.

praamiga (filmis *ferry*, pildilt pigem parv) ja Hermanni linnust. Filmi lõpetavad rahvatantsunumber ja 3-minutiline ülesvõte spordivõistlustest „riiklikul spordipäeval“ (*National Sports Day*)<sup>71</sup>. Mainitakse ära aegluup-kaamera kasutamine sportlaste filmimisel (arvatavasti näitamaks filmitegija tehnilist võimekust). Filmi lõpetab kaader „*THE END*“ („Lõpp“), mille all on levitajafirma nimi Walter O. Gutlohn, Inc.<sup>72</sup>

„Teised Eesti Mängud“ on 10:56 minutiline dokumentaalkaadritest koosnev klipp, mis erinevalt filmist „Estonia“ ei näe moodustavat valmis tervikut. Film algab tutvustava tekstiklipiga II Eesti Mängudest – leidsid aset 16.-18. juunil 1939 Kadrioru staadionil, tegeleti võimlemise ja rahvatantsuga, osalejaid oli u 13 000<sup>73</sup>. Näidatakse kaadreid Vabaduse väljakult algavast paraadist ja rahvariides marssivaid inimesi. Järgnevad kaadrid näitavad mängu (rühmvõimlemise kavad) kuni vahetiitriini „Tribüünil on valitsusametnikud, erikülalised ja osa pealtvaatajatest harjutusi vaatamas“, mille järel näidatakse tribüüni aplodeerivate külalistega<sup>74</sup>. Järgnevad selgitavad tekstid rahvakultuurist ja rahvatantsud. Järsult lõikab sisse tekst „Valitsuse rahastatud vabaõhulaager“<sup>75</sup> ja kaadrid Konstantin Pätsi Vabaõhukoolist. Edasi liigub pilt kellegi koduaeda, seejärel tenniseväljakule mängu jälgima; kaadrite vahetumisel puuduvad selgitavad tekstilõigud, kuni 06:35 näidatakse Piritat tutvustavaid tiitreid (Pirita. Suvekuurort Tallinna külje all meelitab oma unikaalse männimetsaga piiratud liivarannaga külastajaid Eestist ja välismaalt /.../). Järgnevad kaadrid suvitajatest rannas, kaamera ette sätib ennast istuma väiksem seltskond (perekond?) ning koos tõustakse püsti ja joostakse merre. Seejärel jätkuvad üldplaanid suvitajatest ja merest, rannal mängivatest lastest, rannaehitistest – supelkabiinid, restoran jm.<sup>76</sup> Film katkeb järsult.

Spetsialist Marcus Kolga on filmi nimetanud amatöörfilmiks<sup>77</sup>, seega jään samuti selle kategoriseeringu juurde, kuigi oleks võimalik ka vastu vaielda. Pildi kvaliteet ja filmimisel kasutatud kunstilised plaanid annavad aimu professionaali tööst. Samuti jätavad tõsiseltvõetava mulje faktiliselt täpsed vahetekstid, mis on teemakohaste kaadritega seotud. Amatöörlikkusest saab rääkida vaid montaaži puhul, sest kaadrite

---

<sup>71</sup> Lisa 1.5.-1.6.

<sup>72</sup> Ringvaatefilm „Estonia“; lisa 1.7.

<sup>73</sup> Lisa 2.1.

<sup>74</sup> Lisa 2.2.

<sup>75</sup> Lisa 2.4

<sup>76</sup> Amatöörfilm „Teised Eesti Mängud“

<sup>77</sup> Leiti eesti värvifilmid 1939. aastast. Riigiarhiivi uudis.

üleminek on järsk ja mõned plaanid on selgelt liiga pikad, eriti Eesti Kulturfilmi toodangu või ringvaatefilm „Estoniaga“ kõrvutades. Lisaks puudub korralik kokkuvõte ja lõpukaadrid, mis jätavad pigem mulje pooleli jäänud tööst kui amatöörlikest oskustest.

Kuigi filmidel puudub heli, näitavad filmisisesed tiitrid, et palad on ingliskeelsed. Originaalis võis olla tegu ka helifilmidega, sest ekraanil on näha pikki kaadreid nii rahvatantsust kui –laulust, mida oleks loogiline salvestada koos helipildiga. Kuna tõenäoliselt on tegu Eestis toodetud filmiga, oli siin olemas heliaparatuur juba 1937. aastast, pärast mida oli riigi tellimusel valminud film helindatud<sup>78</sup>. „Teistes Eesti Mängudes“ – ja tõenäoliselt ka „Estonias“ – näidatud II Eesti Mängud leidsid aset 16.-18. juunil 1939, mis dateerib filmi eesti helifilmi ajajärku.

Sisuliselt on nn riiklikule propagandale vihjavaid kaadreid rohkem amatöörfilmis „Teised Eesti Mängud“. Film algab ülemaalse spordiüritusega, mille korraldamine oli 1930. aastatel omane ka teistele autoritaarse režiimiga riikidele. Kuigi ametlikult oli tegu spordivõistluse ja rahvakultuuri arendamisega, toimusid taolised mängud ka nt III Reichis ja kommunistlikus ENSV-s tõelise eesmärgiga tõsta au sisse diktatuuri ja selle juhti. Eestis puudus 1930. aastatel riiklik ideoloogia, aga valitses autoritaarsele riigikorrale omane *teatav mentaliteet*, mida iseloomustavad pigem emotsionaalsed kui ratsionaalsed otsused – rahva üle domineeris võimu autoriteet, millel oli rõhutatud õigus valitseda ja olla autoriteediks tõe esitamisel<sup>79</sup>. Spordivõistlusel lehvib lugematu hulk riigilippe<sup>80</sup> ja eraldi tekstikaadriga on esile tõstetud tribüünil võistlusi jälgivad riigiametnikud koos president Pätsiga<sup>81</sup>. Samuti vihjab autoritaarsele korrale valitsuse kui rahva toetaja ja abistaja rõhutatud positsioon filmis. Eraldi pikk sissejuhatus ja kaadrid valitsuse sponsoreerimisel rajatud K. Pätsi nimelisest vabaõhukoolist koos kaadritega rõõmsatest tänulikest lastest vastvalminud mänguväljakul turnimas ja kiikumas; kaader koolimaja ette sätitud esmaabiputkast kirjaga „Isamaa auks alati valmis“<sup>82</sup> ning koolimaja (filmis laager) tutvustava lõigu alguskaader moodsast uuest hoonest koos lehviva riigilipuga – kõik need näivad rõhutavat patriotismi ja Eesti valitsuse suurt panust oma rahva heaollu.

---

<sup>78</sup> Paas 1987, lk 83.

<sup>79</sup> Treufeldt 2012, lk 76.

<sup>80</sup> Lisa 2.3.

<sup>81</sup> Lisa 2.2.

<sup>82</sup> Lisa 2.5.

Tuleb kaaluda ka võimalust, et klipi „Teised Eesti Mängud“ moodustavad filmist „Estonia“ välja kärbitud lõigud. Kuigi sellele hüpoteesile ei näita ühtegi selget viidet, kõlab see tõenäoliselt. Kuna 1930. aastate riigi tellimisel valminud filmile heideti korduvalt ette, et see on liigselt propagandistliku sisuga<sup>83</sup>, võisid siin „Teisteks Eesti Mängudeks“ tituleeritud kaadrid olla järeltsensuuri käigus tööst välja lõigatud segmendid. Samuti on mainitud president Pätsi isiklikku hoiakut riikliku propaganda suhtes, nimelt ei tohtivat see olla „hurraa-patriootiline“ ning liiga otsene<sup>84</sup>, milleks „Teiste Eesti Mängude“ kaadreid aeg-ajalt nimetada võib. Ivi Tominga sõnul oli Eesti Kulturfilmis kõrgem instants juhatus, kes lisaks operaatoritele teemade ette kirjutamise ka filme enne levisse andmist läbi vaatas, seega oli kompaniisese järeltsensuuri käigus filmi kärpimine tavaline<sup>85</sup>.

On mitmeid tõestusi, et „Estonia“ ja „Teiste Eesti Mängude“ puhul võiks tegu olla esimeste Eestis toodetud värvifilmidega. Seisukohta jagavad näiteks filmide avastaja Marcus Kolga, Eesti Õppetöö Keskuse (Tartu College) peaarhivaar Piret Noorhani ja Eesti meedia<sup>86</sup>. On selge, et võttepaigad asuvad Eestis ning filmide eesmärk on tutvustada riigi vaatamisväärsusi võõrkeelsele vaatajale.

## **2.2 Arvid de Bodisco propagandafilmi projekt**

1939. aastaks oli Eestis välisministeeriumi tellimusel arenduses mitmeid võõrkeelsete propagandafilmi projekte. Eesti Kulturfilmil oli vaja 1939. a New York'i maailmanäituse jaoks ingliskeelset propagandafilmi, alguses kaaluti koostööpartnerina firmat British Films Ltd. (kes soovitas ameerika publikut silmas pidades filmist ka hispaaniakeelne variant teha), kuid siis otsustati jääda kodumaise toodangu juurde. On säilinud kirjavahetus balti paruni Arvid de Bodisco<sup>87</sup> ja Välisministeeriumi Informatsioonibüroo vahel 6. oktoobrist 14. novembrini 1938, kus de Bodisco teeb ettepaneku toota „eesti propagandafilmi välismaal kasutamiseks“ (eeldatavalt

<sup>83</sup> ERA, f 1608, n 2, s 812. Etteheited kirjavahetuses Eesti konsuli USAs Karl Kuusiku ja Eesti Kulturfilmi vahel 1936-37 (I 19, p 21); I 37 hoiatav kiri propagandakaadrite kohta filmis Kuusikult John Valley'le aprillis 1937.

<sup>84</sup> Kallas, Vaino. Vaikiv ajastu ja tsensuur ennesõjaaegses Eestis. 2011. [http://www.hot.ee/vaikal00/vaikal\\_22.htm](http://www.hot.ee/vaikal00/vaikal_22.htm) (30.04.13)

<sup>85</sup> Kirjavahetus Ivi Tomingaga aprillis 2013.

<sup>86</sup> Leiti eesti värvifilmid 1939. aastast. Riigiarhiivi uudis.

<sup>87</sup> TLÜAR väliseesti isikud: Aino Pusta de Bodisco. <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=251> (30.04.13)

ministeeriumi tellimusel, kuigi teemakohast kirja pole säilinud) ning edastab ministeeriumile oma esialgse stsenaariumi koos kommentaaride ja eelarvega. Filmi eesmärk on „näidata Eestit võimalikult huvitavalt, omapäraselt ja hoogsa arengu tõusust“. Film on neljas keeles – inglise, saksa, prantsuse ja rootsi – ja tootmisel teeb de Bodisco ettepaneku kasutada juba olemasolevaid Eesti Kultuurifilmi materjale, millega ta on tutvunud ning kinnitab, et need on hästi funktsioneeriva propagandafilmi tootmiseks piisavad.<sup>88</sup> Siinkohal annan ülevaate de Bodisco sünopsisest, et kõrvutada seda kõnealuste filmide „Estonia“ ja „Teiste Eesti Mängude“ sisuga. De Bodisco jagab filmi viieks osaks:

- 1) Sissejuhatus: Eesti geograafiline ja ajalooline paigutus maailmas, kaart
- 2) Eesti kui mereäärne maa: kallas, kalapüük, kaubanduslaevastik, laeväihendused, sadamad, plaažid, veesport
- 3) Majanduselu: põllumajandus ja tööstus, eksport
- 4) „Kaunis kodumaa“ maal ja linnades, kunstiaarded
- 5) Avalik elu: ülikool, sport, Laulupidu, rahvustantsud, Kaitseliit, sõjavägi<sup>89</sup>

Detailsema stsenaariumi toob de Bodisco ära järgmises kirjavahetuses Informatsioonibürooga, mis toimus 1939. a veebruaris<sup>90</sup>. Stsenaariumis on filmidega „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ üksikuid ühiseid stseene (nt lapsed rannalt merre jooksmas; Tallinna panoraamvaated), kuid üldjoontes erineb Bodisco stsenaarium eelpool mainitud filmidest liiga palju, et projekti põhiselt valminud filmid võiksid olla need samad. Kuigi valmimisprotsessi ja montaaži käigus võib filmi sisu drastiliselt muutuda, on vastuolulisi fakte veel mitmeid.

Lisaks võib Bodisco kirjast aimata, et tekkinud on probleeme rahastamisega. Kui esimeses kirjas kinnitas ta, et Eesti Kultuurifilm on koos Välisministeeriumiga nõus kulud kahe peale katma, pole uue kirjavahetuse ajaks (veebruar 1939) de Bodiscole lubatud osa honorarist veel laekunud. Samuti lepiti esimeses kirjas kokku, et filmi katsemontaaž ehk esialgne pildiversioon valmib 1938. a septembris; järgmises kirjas seatakse uueks tähtajaks 1. märts 1939. Nähtavasti lükkus filmi tegemine vähemalt veel korra edasi, sest edasistest kirjadest – esimene saadetud de Bodiscolt Informatsioonibüroo juhatajale 6.

---

<sup>88</sup> ERA, f 957, n 1, s 852, l 3. A. Bodisco kava Eesti propagandafilmi valmistamise ja kasutamise kohta ning filmi käsikirja kriitika.

<sup>89</sup> Samas, l 4.

<sup>90</sup> ERA, f 957, n 1, s 858, l 39. Poliitiline informatsioon ja kirjavahetus Eesti välisesindustega Eesti üldpropaganda kohta välismaal filmide, fotode, ringhäälingu jne. kaudu.

novembril 1939 – selgub, et möödunud märtsi plaanitud katsemontaažini pole veel jõutud. Bodisco saadab ka detailse stsenaariumi (nii eesti kui prantsuse keeles), millele ootab võimalikult kiiret tagasisidet, et montaaž jõuaks valmis 1940. a märtsiks, kui on vaja alustada heli salvestamist.<sup>91</sup> See on kirjavahetuse viimane kiri ja Eesti Filmiarhiivis puuduvad viited Arvid de Bodisco/Eesti Kultuurfilmi poolt valminud 4-keelsele propagandafilmi. Nii võib järeldada, et filmi tootmine jäi vaid projektiks. Samuti on seetõttu ebatõenäoline, et filmid „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ valmisid Eesti Kultuurfilmi/Välisministeeriumi tellimustööna Arvid de Bodisco poolt. Lisaks mainib de Bodisco eelarves, et tegu on helifilmiga<sup>92</sup>, ning puuduvad viited värvifilmi kasutamisele.

### **2.3 Propagandafilmid koostöös rootslaste ja soomlastega**

1938.-1939. a arutas Välisministeerium ja Eesti konsul Rootsis Eestit tutvustava propagandafilmi tootmist kahe riigi ühisprojektina tõenäoliselt Eesti-Rootsi turismisuhete edendamiseks. Projekti täideviimiseks soovitas konsul Rootsi poole pealt filmikompanii A/S Europa Filmi. Juunis 1939 Eesti Kultuurfilmi ja Europa Filmi vahel toimunud kirjavahetuses otsustati üksmeelselt, et on vaja teha film eesmärgiga tutvustada Eestit ning Eesti Kultuurfilmi abiesimees Oskar Angelus toonitas vajadust alustada filmimist juba samal hooajal, st 1939. a suvel.<sup>93</sup>

Projekt ei jõudnud aga täideviimiseni, sest vaid kuu aega hiljem (10. juulil) saadetud kirjas sõnab Angelus:

Eesti Kultuurfilmil on teoksil käesoleval aastal pikem propaganda-turismi film Eestist, missuguse filmi valmistamise sisulised kavad on ka juba esitatud Välisministeeriumile. Mainitud film valmiks septembris, ning peaks kajastama meie vaatamisväärsusi ja eluavalduisi. Film on mõeldud valmistada saatemuusika ja -tekstiga neljas versioonis: Inglise, Saksa, Prantsuse ja Rootsi.<sup>94</sup>

Sellega katkeb kirjavahetus filmikompaniide vahel. Arvatavasti on Angeluse kirjas kõnealune film Arvid de Bodisco projektil põhinev propagandafilm, sest nii sisult kui

---

<sup>91</sup> Samas, l 42.

<sup>92</sup> ERA, f 957, n 1, s 852, l 6. A. Bodisco kava Eesti propagandafilmi valmistamise ja kasutamise kohta ning filmi käsikirja kriitika.

<sup>93</sup> ERA, f 957, n 1, s 858, l 11. Poliitiline informatsioon ja kirjavahetus Eesti välisesindustega Eesti üldpropaganda kohta välismaal filmide, fotode, ringhäälingu jne. kaudu.

<sup>94</sup> Samas, l 15.

eesmärgilt kattub kirjeldus Bodisco stsenaariumiga. Bodisco filmi projekt nägi ette neljakeelset filmi koos saatemuusikaga, mis tutvustaks Eestit kui potentsiaalset reisisihtkohta. Lisaks oli Rootsiga koostöö katkestamise ajaks Bodiscolt juba filmi esialgne sisukokkuvõte ja laiendatud stsenaarium saadud (sama aasta veebruaris saadetud kirjas<sup>95</sup>), nii et võib järeldada, et rootslastega ühisprojekti pooleli jätmise põhjus oli valitsuse kindel plaan saada funktsioneeriv film Eesti Kulturfilm kaudu Arvid de Bodiscolt.

Kuna ka Eesti Kulturfilm/ Europa Filmi koostööl valmima pidanud filmiprojekt ei jõudnud kunagi teostuseni, polnud sarnasest eesmärgist hoolimata „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ kirjavahetuses mainitud projekti põhjal valminud teosed.

1930. aastatel tegid ettepanekuid eestlastega koostööprojektina propagandafilmi teha ka teiste riikide filmitöösturid, järelikult oli välisriikidel kindel huvi Eesti kui turismimaa vastu. Toon siinkohal ära veel Soome, kellega samuti 1938. a läbirääkimisi peeti<sup>96</sup>. Soomlaste filmikompaniisid vahendas Theodor Luts, tunnustatud eesti filmidokumentalist, kes lahkus 1932. a Eestist Helsingisse. Luts oli esimene operaator, kes juhtis haridusministeeriumi tähelepanu filmitootmise ja –levi arendamisele. „Kas tunned maad“, üks kahest vabariigi ajal valminud ülevaatefilmist (esimene oli Rudolf Unti „Filmikaameraga läbi Eesti“ 1925. aastast<sup>97</sup>), valmis 1931. a Välisministeeriumi tellimisel Theodor Lutsu käe all.<sup>98</sup> Eesti esimeste kodumaad tutvustavate filmide autor lahkus 1932. a Suomi-Film Oy kutsel Eestist Helsingisse, kus ta jätkas aktiivset tööd nii mängu- kui dokumentaalfilmide operaatori ja režissöörina.<sup>99</sup>

Lutsu kirjavahetuses Eesti Kulturfilmiga teeb ta samuti ettepaneku luua riiki tutvustav propagandafilm koostöös Suomi-Film Oy'ga. Oskar Angelus (siis Filmikomisjoni esimees) sõnab kirjas Välis- ja Haridusministeeriumile: „Rahvaste lähendamises on filmil, eriti kulturfilmil ja kroonikal, tähtis ja tõhus ülesanne“.<sup>100</sup> Filmiprojekti edasise kulgemise kohta informatsiooni pole.

---

<sup>95</sup> Samas, l 39.

<sup>96</sup> ERA, f 14, n 2, s 649. Kirjavahetus saatkonnaga Helsingis ja sihtasutusega „Eesti Kulturfilm“ tegevuse ja Eesti filmide turustamisvõimaluste kohta.

<sup>97</sup> Lõhmus 2008.

<sup>98</sup> Paas 1987, lk 42.

<sup>99</sup> Paas 1987, lk 53.

<sup>100</sup> ERA, f 14, n 2, s 649, l 13. Kirjavahetus saatkonnaga Helsingis ja sihtasutusega „Eesti Kulturfilm“ tegevuse ja Eesti filmide turustamisvõimaluste kohta.

Üksikud kirjad plaanitavast propagandafilmit pole aga piisavad, et paigutada „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ Suomi-Film Oy ja Eesti Kultuurfilmi ühistööle valminud propagandafilmi alla. Samuti puuduvad tõendid projekti alustamise või filmimise kohta, seega jäi Soome-Eesti ühisprojekt arvatavasti ainult ideeks. Samas ei saa välistada Theodor Lutsu kui filmis olevate kaadrite ülesvõtjat, sest Lutsu näol oli tegu vabariigiaegse eesti esik-dokumentalistiga kultuur- ja ülevaatefilmi valdkonnas.

## **2.4 USA päritolu värvifilmid Eestist**

1937. aasta 1. aprillil võttis USA suurtootja FitzPatrick Pictures, Inc. ühendust Eesti konsuliga USAs seoses värvilise ringvaatefilmi tegemisega Eestist. Kuna 1930. aastatel levis Ameerikas Eesti seltside kaudu võrdlemisi palju Eesti Kultuurfilmi ringvaateid, olid FitzPatrick Pictures'i esindajad eesti loodusega tuttavad ning tegid ettepaneku jäädvustada „need silmapaistvad tunnusjooned“ filmilindile. Kompanii tegeles *TravelTalks* sarja arendamisega, mille raames oli turismieesmärgiga filme tehtud juba Itaaliast, Šveitsist, Hollandist, Guatemalast jpt riikidest.<sup>101</sup> Filmide „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ seisukohast on oluline, et FitzPatrick Pictures'i *TravelTalks* seerias kasutati Technicolori kolmevärvilist filmi<sup>102</sup>, mis oli toona uudne ka USAs. Seega soovis suur ameerika filmistuudio teha värvilist reisifilmi Eestist.

Konsul Karl (Charles) Kuusik edastas firma ettepaneku Välisministeeriumile kirjas, milles toonitas ainukordset võimalust saada väikeste kulude eest Eestit tutvustav kõrge kvaliteediline film USA suurde filmilevisse. Kulud, mis riigil tuli kanda, jäid minimaalseks – oli vaja katta nelja ameerika filmimehe elamis- ja reisikulud ning leida neile sobiv tõlk/giid. Kuusik rõhutas, et FitzPatrick Pictures'i filmide levitajaks on USA suurim filmilevifirma Metro Goldwyn Mayer, mis tagaks filmi linastumise kümnetes tuhandetes kinodes üle kogu riigi. Lisaks olevat firma varustatud tippasemel filmitehnika ja esmajärgulise väljaõppega meeskonnaga, mis tagavad maailma tasemel kvaliteediga filmi äärmiselt väikeste kuludega. Kuusik soovitas filmida juba samal (1937. a) suvel, et film jõuaks kinolevisse sügiseks või talveks, kuna 1938. a toimuvat laulupeo juubelit

---

<sup>101</sup> ERA, f 1608, n 2, s 812, l 76. Kirjavahetus „Eesti Kultuurfilmi“, väliseesti seltside ja USA firmadega kroonikate demonstreerimise, eesti filmidele linastamisvõimaluste otsimise ja Eestist vaatefilmi tegemise kohta.

<sup>102</sup> Samas, l 77.

silmas pidades oleks see suurepärase võimalus turiste Eestisse meelitada. Kuusik saatis lisaks Välisministeeriumile FitzPatrick Pictures'i ettepanekut tutvustava kirja ka isiklikult August Tuhale (Majandusministeeriumi kaubandusosakonna direktor), sest ta olevat kursis A. Tuha huviga Eesti tutvustamise vastu välismaal. Kuusik soovitas – juhul kui riik ettepanekust keelduma peaks – Tuhale ise FitzPatricku firmaga filmi tootmist alustada.<sup>103</sup>

7. mail 1937. a saadab Välisministeeriumi Informatsiooniosakond konsul Kuusikule nõusoleku koos teatud tingimustega (filmimine peab toimuma kümne päeva jooksul, kulud ei tohi ületada 500 krooni jne) ning palub info edastada firmale FitzPatrick Pictures. Kuusik saadab kirja filmikompaniile, kuid kahjuks katkeb ka see kirjavahetus siinkohal. Viimased dokumendid säilikus on konsul Kuusiku kiri FitzPatrick Pictures'ile sama aasta septembris, kus ta uurib projekti arengu kohta ning avaldab soovi filmi näha, kui see peaks juba valmis olema. Vastuseks saadab filmikompanii, et nende võttegrupp pole Eestis filmimas käinud ning kuna firma direktor on novembrini välismaal, ei osata rohkem kommenteerida.<sup>104</sup>

Uurides firma FitzPatrick Pictures toodangut 1937.-1940. aastatel<sup>105</sup>, on võrdlemisi selge, et see firma plaanitud värvifilmi Eestist tegema ei hakanud. Samuti puuduvad viited edasisele koostööle Eesti konsuliga USAs või Välisministeeriumiga. Säilinud on aga kirjavahetus Välisministeeriumi Informatsioonibüroo ja USA peakonsulaadi vahel mõni aasta hiljem, kus arutatakse USAs ringlevat Eesti-teemalist värvilist tummfilmi. Informatsioonibüroo abidirektori kirjas 29. juulist 1939 seisab:

Tallinnas ollakse teadlik Rootsi-Ameerika laevaseltsi direktori, hra G.H.Lundbecki värvilise filmi annetusest Eestile New Yorgi peakonsulaadi kaudu, mis aga senini siia pole jõudnud. Tarbekorral saadaksime selle filmi hiljem võimalust mööda uuesti Ameerikasse kasutamiseks, kuid nüüd palume seda esimesel võimalusel ministeeriumile näha saata.<sup>106</sup>

Kirjas mainitud filmi kohta puudub info pea täielikult, mis on ootamatu, sest konsul saatis augustis 1939 vastu nii kirja kui kullerpakina kõnealuse filmi. Samuti mainib

---

<sup>103</sup> Samas, I 79-80.

<sup>104</sup> ERA, f 1608, n 2, s 812, l 81; 84-85. Kirjavahetus „Eesti Kultuurfilmi“, väliseesti seltside ja USA firmadega kroonikate demonstreerimise, eesti filmidele linastamisvõimaluste otsimise ja Eestist vaatefilmi tegemise kohta.

<sup>105</sup> Internet Movie Database: James A. FitzPatrick <http://www.imdb.com/name/nm0280534/filmoyear> (30.04.13)

<sup>106</sup> ERA, f 957, n 1, s 858, l 135. Poliitiline informatsioon ja kirjavahetus Eesti välisesindustega Eesti üldpropaganda kohta välismaal filmide, fotode, ringhäälingu jne. kaudu.

konsul, et filmi on Ameerikas korduvalt kasutatud saatematerjalidena kõnelele Eesti kohta ja kuigi tegu on amatöörlikult pealiskaudse tööga, oodatakse seda võimalikult kiiresti tagasi USAsse.<sup>107</sup>

Film tundub vastavat kõigile parameetritele, et tegu võiks olla ringvaatefilm „Estoniaga“ – mõlemad on ingliskeelsed värvilised tummfilmid, mis tutvustavad Eestit. Samuti võib nii ühe kui teise dateerida 1939. aasta suvesse, kuigi Lundbecki filmi puhul oleks pidanud montaaž toimuma võrdlemisi kiiresti: filmis näidatud II Eesti Mängud toimusid teadupärast 16.-18. juunil 1939 ning filmi oli sama aasta augustis Ameerikas juba korduvalt linastatud. Samas võimaldas pooleteise kuu pikkune periood vajadusel nii montaaži kui esimesi esitlusi, nii et dateering siinkohal võimalust ei välista.

G. Hilmer Lundbeck oli Rootsi-Ameerika Laevaliini (*Swedish American Line*) algataja ja tegevjuht. Firma tegeles reisijate veoga Rootsi ja USA vahel alates 1915. aastast, hiljem hakati korraldama ka laevakruise.<sup>108</sup> Lisaks tegeles G. H. Lundbeck kahe riigi vahel dokumentaalfilmide vahendamisega<sup>109</sup>, kuid Eestit puudutava filmi kohta muud informatsiooni peale eelpoolmainitud kahe kirja ei leidu. On kummaline, et Välisministeeriumi fondis puuduvad viited filmi kätte saamise või selle edasise saatuse kohta, seega on ka võimalik, et film ei jõudnud kunagi Eestisse. Kuna filmi sisu kohta pole peale selle teema midagi teada, ei saa välistada, et tegu võis olla ühega käesolevas töös käsitletud filmidest. Samas puudub selle hüpoteesi tõestamiseks igasugune allikmaterjal.

## **2.5 Filmide levitaja Walter O. Gutlohn, Inc.**

Ainus isik, kelle seotuse kohta kõnealuste filmidega kindlaid tõendeid leidub, on levitaja Walter O. Gutlohn. Ameeriklase nimi kajastub ringvaatefilm „Estonia“ lõputiitrites, kus seisab „Levitab Walter O. Gutlohn, Inc.“ (*Distributed by Walter O. Gultohn, Inc.*)<sup>110</sup>. Gutlohn pani 1930. aastatel USAs aluse esimesele iseseisvale üleriigilisele filmilevifirmale, mis tegutses ka laenusena. Walter O. Gutlohn Corporation sai alguse

---

<sup>107</sup> Samas, I 136.

<sup>108</sup> A Tribute to the Swedish American Line [http://www.salship.se/sal\\_usa.asp](http://www.salship.se/sal_usa.asp) (30.04.13)

<sup>109</sup> Swedish Council of America – Swedish American of the Year 1960-1979

<http://www.swedishcouncil.org/grants-awards/swedish-american-of-the-year/1960-1979/> (30.04.13)

<sup>110</sup> Ringvaatefilm „Estonia“

1933. aastal Chicagos ning tegeles 16 mm filmide vahendamisega. Gutlohn suri 1938. a, kuid firma tegutses edasi Gutlohni lese ja partner Harry Kapiti koostööl. Firma müüdi 1945. a koos kolme tuhande erineva 16 mm filmiga teatri- ja teleettevõttele.<sup>111</sup> Marcus Kolga sõnul on võimalik, et ringvaatefilm „Estonia“ valmis Gutlohni firmas eesmärgiga seda Põhja-Ameerika raamatukogudele müüa (kompanii oli esimene, mis toetas nt filmilaenutuste loomist ülikoolide raamatukogudesse). Samuti ei välista Kolga võimalust, et tegu võib olla Eesti valitsuse tellimustööga ning Gutlohni ettevõtet kasutati lihtsalt turustaja ja levitajana USAs.<sup>112</sup> Nii võis Gutlohn olla kas filmide tootja koostöös mõne eestlasest operaatoriga; lihtsalt USA filmilevi esindaja, kelle kätte filmid juhuslikult sattusid, või Eestis toodetud filmi ametlik levitaja USAs.

Kuigi filmid „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ leiti Põhja-Ameerikast, vastavad nende tehnilised nõuded samal ajal Eestis kasutatud filmile. Gutlohni ettevõtet uurides selgub, et nende poolt levitatud filmid olid 16 millimeetrised – Eestis oli 1930. lõpuaastail professionaalide (Eesti Kulturfilmi operaatorid) kasutada 35 mm läbimõõduga filmilint (16 mm filmile mindi üle aegamisi 1939. a jooksul<sup>113</sup>). Samas jäädvustasid eesti filmiamatöörid 1930. aastate teisel poolel oma töid põhiliselt 9,5 – 1x8 – 16 mm laiustele lintidele. Kitsasfilm ehk 16 mm film oli selleks ajaks kogu maailmas levinud.<sup>114</sup> Samuti klapib Gutlohni filmidel kasutatud lindimark eestis kasutusel olnutega. Aastail 1935-1939 kasutati Eestis saksa firma „Perutz“ mustvalget filmi; 1939. a paiku tulid müügile saksa mustvalge „Agfa“ ja värviline „Agfacolor“ (mõlemad 16 mm kitsasfilmid).<sup>115</sup> Gutlohni filmide puhul oli kasutuses „Agfa“ lint<sup>116</sup>, mis oli kättesaadav 1938.-1939. a ka eesti filmitegijatele. Siiski olid nii Agfa filmid kui 16 mm lint kümnendi lõpus maailmas nii laialt levinud, et ainuüksi sellest ei piisa, et tõestada, et need eesti amatööroperaatorite tehtud oli. Kuigi ei kõla tõenäoliselt, et välismaa filmistudio palkaks kohalikke amatööroperaatoreid tellimustööd täitma, on just amatööridest filmikunstnikud need, kelle teoste kohta Riigi- ja Filmiarhiivis info puudub.

---

<sup>111</sup> Robbies Reels – 1930s film <http://www.robbyreels.com/1930.htm> (30.04.13)

<sup>112</sup> Kirjavahetus Marcus Kolgaga veebruar-märts 2013.

<sup>113</sup> Paas 1987, lk 99.

<sup>114</sup> Birkan, Karin; Järvine, Jaak. Eesti amatöörfilm. Tallinn 1986: Perioodika. Lk 3.

<sup>115</sup> Birkan, Järvine 1986, lk 4-5.

<sup>116</sup> Kirjavahetus Marcus Kolgaga veebruar-märts 2013.

### 3. JÄRELDUSED

Esmakordselt filmidega „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ tutvudes kõlab loogiliselt, et tegu on Eestis toodetud propagandafilmiidega. Esiteks tutvustavad neid nii filmide leidjad Kanadast Marcus Kolga ja Piret Noorhani, kes on äärmiselt pädevad kõnealusel teemal sõna võtma – Kolga aastatepikkune uurimustöö Kanada arhiivides kannab eesmärki avada Kanada eestlaste ja Eestiga seotud ajaloolist filmipärandit.<sup>117</sup> Nende asjatundjate sõnavõtudest ajendatuna kajastas ka Eesti meedia 2010. aastal leitud filme kui Eesti esimesi värvifilme, artiklid ilmusid väljaannetes Postimehest ERR-ini. Filmiajaloolaste jaoks oleks see tähtis verstapost, sest seni oli Eesti esimeseks värvifilmiks tituleeritud 1951. a nõukogude propaganda etalonfilm „Valgus koordis“ ning uute leidude valguses nihkuks värvifilmi kasutuselevõtt Eestis ligi kaks kümnendit varasemaks.

Filmid dateeruvad 1939. aasta suvesse – aega, kui enamuse Eestis toodetud dokumentaalfilme oli valminud Riikliku Propaganda Talituse tellimisel sihtasutuses Eesti Kultuurfilm. Autoritaarse režiimi tsensuuri ja „kallutatud“ meediat arvestades oleks võõrkeelne kroonikafilm riigi propagandateenistuse loogiline samm. Sisult sobivad filmid perfektselt „vaikiva ajastu“ ringvaatefilmide alla, sest tutvustatakse erinevaid Eesti paiku ja valitsuse panust rahva elu parandamisel. Mõlemad teemad olid läbivateks ka Eesti Kultuurfilmi nädalakroonikates, reportaažides ja õppefilmides. Lisaks on tegu ingliskeelsete filmidega, mis muudab valitsuse tellimuse veelgi tõenäolisemaks – tundub, nagu oleks tegu riigi tutvustamisega turismi eesmärgil väliskülalistele. Samuti on kasutatud värvifilmi, mis tavalise mustvalge filmiga võrreldes oleks tulnud kordades kallim. Harrastusoperaatoritel või riigist eraldi seisnud filmistuudiotel vajaminev ressurss arvatavasti puudus. Pole kindel, et Eestis leidis üldse sobivaid montaažilaudu ja – vahendeid värvifilmi kokkulõikamiseks, seega oleks tulnud tellida ka uus montaažitehnika ja filmi tootmine oleks veel kordades kallinenud. Seega nii sisu kui tehniliste parameetrite tõttu tundub loogiline, et tegu oleks valitsuse tellimustööga.

Kuid süübitades detailsemalt 1930. aastate Eesti filmitööstusesse ning uurides käimas olnud projekte ja valminud filme, tundub hüpotees eesti propagandafilmi kohta aina

---

<sup>117</sup> Leiti esimesed eesti värvifilmid. Riigiarhiivi uudis.

ebatõenäolisemana. On tõsi, et Eestis plaaniti kõnealusel perioodil riigi tutvustamiseks toota võõrkeelseid filme: läbirääkimisi peeti nii eesti operaatorite ja stuudioga Eesti Kulturfilm kui välispartneritega alates Soomest ja Rootsist kuni USA ni välja. Esmasele uurimisele hoogu juurde andnud arhiivimaterjalid (kirjavahetused erinevate ministriumite, konsulite ja filmiettevetetega) osutuvad edasisel uurimisel erinevatel põhjustel ebasobivateks ja ei suuda hüpoteesi toetada.

Kui jääda stsenaariumi juurde, et filmide tootjaks oleks pidanud olema Eesti riik, oleks see kindlasti toimunud läbi Eesti Kulturfilmi. Riigiarhiivi siseministriumi fondis on säilinud terviklik ülevaade kõigist Eesti Kulturfilmi poolt valminud filmidest aastail 1937-1940 koos filmide sisu kirjeldustega. Sünopsised koos daatumite ja mõnel puhul filmide autoritega on saadetud kirjadena Eesti Kulturfilmilt Siseministriumi üldosakonda Filmiinspektorile kinnitamiseks ja selles nimekirjas puuduvad igasugused viited 1939. a valminud võõrkeelse propagandafilmi kohta, liiatigi veel värvilise.<sup>118</sup> Säiliku põhjal on 2008. a koostatud „Eesti kulturfilmi kataloog 1933-1940“ koos Ivi Tominga eessõnaga, kuid hoolimata Filmiarhiivi juhataja eessõnas mainitud võõrkeelsete propagandafilmi arendamisest „vaikiva ajastu“ Eestis, puuduvad ka katalogiseeritud andmetes viited „Estoniale“ või „Teistele Eesti mängudele“ vastavale filmile.<sup>119</sup>

Kui võrrelda käesolevas töös kõnealuste filmide kvaliteeti Eesti Kulturfilmi 1939. aasta filmidega, on näha suuri erinevusi. Eesti Kulturfilmi pildikvaliteet on kehv, pilt on kohati üle- või alavalgustatud ning hägune. Riigi ringvaatefilmide puudulikkus kvaliteeti võrreldes välismaa kinokroonikatega mainiti korduvalt ka kaasaegses meedias, rahulolematust väljendas avalikult ka peaminister Eenpalu<sup>120</sup>. Kanadast leitud värvifilmid on kvaliteedilt silmnähtavalt paremad kui ükskõik milline 1939. a Eesti Kulturfilmi toodetud pala. Puudub hüplik pilt ja hägusus, panoraamvõtted on sujuvamad ja kasutatud on aegluup-võtet, mida üheski sama ajastu eesti filmis näha pole.

Operaatoritöö kunstilisuselt jäävad muult kvaliteedilt paremad võõrkeelsed filmid Eesti Kulturfilmi ringvaadetele alla. Viimastes on paremini õnnestunud erinevate plaanide vaheldumine ja huvitavate isikute jäädvustamine – üldplaan rahvamassist jääb peatuma

---

<sup>118</sup> ERA, f 14, n 2, s 388. Sihtasutuse „Eesti Kulturfilm“ avaldused filmide demonstreerimiseks loa saamise kohta koos vastava filmi sisu kirjeldusega.

<sup>119</sup> Eesti Kulturfilmi kataloog 1933-1940. Eessõna Ivi Tomingas. Tallinn: Riigiarhiiv, 2008: Pakett. Lk 3-5.

<sup>120</sup> Kosenkranius 1964, lk 68.

väikese tüdruku näol, panoraamvaade merest lõppeb vana kaluri emotsioone jälgides jne. Küllap oli eesmärgiks vaataja huvi köitmine tavaelust tuttavate tegelaste ära tundmise kaudu ekraanil. Eesti Kultuurfilmi operaatorite stiil on vaatajale paelavam ja huvitavam kui „Estonias“ ja „Teistes Eesti Mängudes“ kasutatud lihtne sündmuste jäädvustamine; kunstilistest vaadetest saab rääkida ainult maastiku ja looduse puhul.

Mõlemas Kanadast leitud filmis on jäädvustatud II Eesti mäng, Eesti Kultuurfilmi materjalil põhinev film samast üritusest anti välja 1940. aastal<sup>121</sup> ja kaadrid erinevad võõrkeelsetest filmidest täielikult. Kui „Teistes Eesti Mängudes“ on esinemisi filmitud distantsilt, asub Eesti Kultuurfilmi kroonikas „Eesti Mängud“ operaator võimlejate vahel, olles võimeline salvestama mitte ainult masside liikumist, vaid ka tantsijate miimikat ja kehakeelt. Lisaks on üritust üles võtnud mitu operaatorit, sest vahelduvad suur ja üldplaan sama liikumise kestel. On selge, et mõlemas filmis on tegu sama üritusega, kuid kaamera rakurss ja operaatori stiil on nii erinevad, et kaadrid pole kindlasti jäädvustatud sama operaatori poolt.

Viimase tehnilise aspektina, mis lükkab ümber hüpoteesi „Estonias“ ja „Teistes Eesti Mängudes“ kui Eesti Kultuurfilmi toodangust, on filmide tummus. Eesti Kultuurfilmile hangiti 1937. a helifilmi tootmiseks vajalik tehnika ja alates sama aasta septembrist olid toodetud ringvaated saajaprotsendiliselt helindatud<sup>122</sup>. Pole ühtegi mõistlikku põhjust, miks Eesti Kultuurfilm peaks ühe filmi tootmiseks loobuma kallilt soetatud helitehnika kasutamisest ja valmistama üksiku tummfilmi. Riigi kiiret arengut ja modernsust näitaks välismaale suunatud reklaamfilmis pigem heli- kui tummfilmi kasutamine.

Liikudes edasi Riigiarhiivi allikate juurde „vaikival ajastul“ Eestis valminud propagandafilmi kohta, on info mitmekülgne, kuid puudulik. Eesti Kultuurfilm tegeles küll võõrkeelse propagandafilmi arendamisega, aga säilikud ei suuda toetada hüpoteesi, et „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ oleks siin riigi tellimusel reklaami eesmärgil toodetud.

Uurimise käigus selgus, et kõige tõenäolisemalt on filmide puhul tegu välistoodanguga mõne reisikompanii poolt eesmärgiga turistide Eestisse tuua. Ainus adekvaatne info Eesti kohta valminud värvifilmide kohta pärineb Eesti konsulilt USAs, kes lubab valitsusele

---

<sup>121</sup> EFA, f 4, n 302. Eesti Mängud (16.-18.06.1939), Filmistuudio Eesti Kultuurfilm 1940.

<sup>122</sup> Paas 1987, lk 83.

saata Ameerikas ringleva värvilise ringvaatefilmide Eestist. Filmi autor on teadmata, kuid pala on Eesti konsulaadile New Yorkis annetanud Rootsi-Ameerika Laevaseltsi direktor G. H. Lundbeck. Lundbeck, kes lisaks reisijate transpordile tegeles ka dokumentaalfilmide vahendamise ja Skandinaavia ja USA vahel, tõenäoliselt ise filmi autor pole ning tema kätte võis see jõuda mis tahes allikast. Samuti võis kõnealune värvifilm olla toodetud Lundbecki firma tellimusel, et ameeriklastele reisisihtkohtade hulgas ka Eestit pakkuda. Täpsema info saamiseks Lundbecki tegevuse kohta filmide vahendajana tuleks uurida nii USA kui Rootsi arhiive lootuses leida kirjavahetusest mõne filmiettevõttega vihjeid Eesti-temaatilise filmi kohta ning süveneda Rootsi-Ameerika Laevaseltsi tegevusse ja reklaamivahenditesse enne II maailmasõda. Käesoleva uurimistöo piiridest jääb see oma suure mahukuse tõttu välja. Kuna Lundbecki annetatud filmi kohta puudub info (sisu, tehnilised andmed) pea täielikult, jääb selle võrdsustamine filmidega „Estonia“ või „Teised Eesti Mängud“ ainult oletuseks. Kättesaadavate allikate põhjal on see aga kõige tõenäolisem variant.

Filmide levitaja Walter O. Gutlohn'i edasine uurimine võiks samuti filmide ajaloo kohta uut informatsiooni avada. Gutlohn – nagu Lundbeckki – polnud ise lavastaja või operaator, vaid pigem filmiärimees. Samuti polnud tal otsest põhjust lasta „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ tellimustööna valmistada, kuna erinevalt turismiga tegelevast Lundbeckist Gutlohnil Põhja-Euroopaga ametialane side puudus. On reaalne, et Gutlohn ostis filmid otse nende tootjalt või läbi vahendajate ilma konkreetsema eesmärgita kui laenutusnimekirja täiendamine. Gutlohn'i ettevõtte puhul tuleks samuti uurida selle tagamaid, kelle käest firma enda levisse filme hankis ja mis alusel neid valiti. Juhul kui firma dokumentatsioon on 1930. aastatest säilinud, võiks seal olla edasist informatsiooni filmide „Estonia“ ja „Teised Eesti Mängud“ sattumise kohta levitajafirmasse Walter O. Gutlohn, Inc.

Töö sissejuhatuses püstitatud hüpotees, et 2010. aastal Kanadast leitud Eesti-temaalised värvifilmid on siin riigi tellimusel valminud propagandafilmid, tõestust ei leidnud. Pigem on tõenäoline, et need on toodetud mõnes välismaa studios nt reklaami eesmärgil.

## KOKKUVÕTE

Propagandafilm on 1930. aastate kontekstis poliitilist eesmärki kandev film, mis on tihti toodetud valitsuse tellimusel tsensuuri olukorras riigis, kus rahva ja meedia avalikku arvamust on piiratud. Propagandafilm suhestub riigi või selle ideoloogiaga. Filmi võib alati näha kui poliitilist fenomeni, sest selle võime mõjuda nii indiviidile kui massile teeb filmist võimsa propaganda vahendi. Filmi kui meediumi puhul on oluline selle manipulaatorne võime – film võib nii reaalsust edasi anda kui seda moonutada.

20. sajandi esimeses pooles peeti filmi oluliseks propagandarelvaks. Britid ja venelased rakendasid propagandafilmi edukalt juba I maailmasõjas. Enne Teist maailmasõda kasutasid suured diktatuurid nagu Nõukogude Liit ja III Reich filmi ideoloogia juurutamiseks rahva seas, kuid sarnaseid ilminguid võis näha ka vähem ekstreemse riigikorraga maades. Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri 1934. a riigipöörde järel Eestis sisse seatud autoritaarne režiim – nn vaikiv ajastu – monopoliseeris eelmainitud diktatuuride eeskujul filmitootmise ja hakkas riiklikku filmikroonikat tootma läbi selleks eesmärgiks loodud filmistuudio Eesti Kulturfilmi. Filme pidid „sojendusfilmidena“ põhiprogrammi ees näitama kõik Eesti kinod, seega rahvale linastus riiklik filmitoodang korrapäraste intervallidega. Eesti Kulturfilmi toodangu puhul oli tegu dokumentaalfilmidega (põhižanriteks ringvaade, reportaaž, õppefilm) riigi ja rahva jõudsast arengust lisarõhuga valitsusjuhtide suurele panusele Eesti edukuses. Alates 1938. aastast on konkreetsemalt tegu poliitilise propagandaga, sest eelnevate aastatega võrreldes on kordades rohkem üles võetud Konstantin Pätsi tegemisi.

2010. a leiti Torontost kaks ingliskeelset vävifilmi, mis kajastavad II Eesti Mänge ja riigi vaatamisväärsusi. Filmide leidja Marcus Kolga on need tituleerinud esimesteks eesti värvifilmideks, mis toodeti 1939. aastal – s.o kaksteist aastat varem kui siiani esimeseks värvifilmiks peetud „Valgus Koordis“ (Lenfilm/Tallinna Kinostuudio 1951). Filmid nimetasin töö lihtsustamiseks ringvaatefilmiks „Estonia“ ja amatöörfilmiks „Teised Eesti Mängud“.

1939. aastal oli Eestis valitsuse tellimusel käigus mitmeid võõrkeelsete propagandafilmi projekte. Mahukas film oli Eesti Kulturfilmil arenduses koostöös balti paruni Arvid de Bodiscoga, kelle käe all pidi valimama neljakeelne (inglise, saksa,

prantsuse, rootsi) ringvaatefilm Eestimaa kaunimatest kohtadest. Riigiarhiivi säilikute põhjal tundub aga, et filmi valmimine viibis ja puudub tõestus, et sellega oleks lõpule jõutud.

1938.-1939. aastatel arutati koostöövõimalusi mitmete välisriikidega. Huvi näitasid rootsi stuudio A/S Europa Film, soomlaste Suomi-Film Oy ning välismaale suunatud filmide vajalikkust toonitasid Eesti konsulid erinevates riikides. Kuigi läbirääkimisi peeti paljude filmiettevetetega, jäeti projektid pooleli, sest valitsuse sõnul pidi neil parameetritele vastav propagandafilm juba tootmises olema – arvatavasti peeti silmas Arvid de Bodisco propagandafilmi.

Kõige potentsiaalsema vaste Kanadast leitud värvifilmidele võiks pakkuda USA firma FitzPatrick Pictures'iga arenduses olnud projekt. Ameerika suurkompanii võttis Eesti konsuli USAs kaudu ühendust välisministeeriumiga, et nad toetaks firma *TravelTalks* sarja loodavat turismifilmi Eestist. FitzPatrick Pictures kasutas maailmatasemel tehnikat (sealhulgas värvifilmi) ja oli 1930ndate USA suurim filmilevifirma, mis oleks taganud Eestit tutvustava filmi linastumise üle USA ning tõlgituna mitmel pool maailmas. Projekti alustamist küll arutati, kuid 1939. aasta sügiseks oli see jäänud soiku ning jäi kardetavasti pooleli.

Samuti levisid 1939. aastal kuuldused USAs ringlevast juba valmis olevast Eestit tutvustavast värvifilmist, mida levitas rootsi laevakompanii juhataja G.H. Lundbeck. Eesti konsul saatis filmi Eestisse valitsusele tutvumiseks, kuid info selle kättesaamise ja edasise saatuse kohta puudub.

Filmide levitajafirma nimi Walter O. Gutlohn, Inc. on näha ringvaatefilm „Estonia“ lõputiitrites. Gutlohni ettevõtte tegeles filmide levitamise ja laenutamisega USAs, seega kuidagi jõudsid kõneall olevad filmid Gutlohni kätte. Pole teada, kas kompanii oli filmide tootja koostöös mõne eestlasest operaatoriga; lihtsalt USA filmilevi esindaja, kelle kätte filmid juhuslikult sattusid, või Eestis toodetud filmi ametlik levitaja USAs.

Kuna arhiivimaterjalid ja muud allikad töös püstitatud hüpoteesile, et Kanadas 2010. aastal leitud filmid on eesti propagandafilmid, tõestust ei andnud, tuleb hüpotees tunnistada ümber lükatuks. Filmide minevik jääb seega siinkohal teadmata – uurimist saaks jätkata USAs Washingtoni riigiarhiivis või ameerika filmitootjate (nt Gutlohn, Lundbeck) eraarhiividesse süüvides, kuid käesoleva töö mahust jääb see välja.

## SUMMARY

### ***Estonian Propaganda Film during the Era of Silence***

Propaganda film has been a powerful medium of mass political propaganda throughout the 20<sup>th</sup> century. With the rapid spread of the film industry during the first quarter of the century, dictatorial regimes such as Hitler's III Reich and Stalin's Soviet Union became the leading manufacturers of film propaganda. Film was considered a powerful medium because of its ability to mimic or change reality. Yet propaganda film had its place in the domestic policy of smaller states as well. In 1934, Konstantin Päts and Johan Laidoner seized power in Estonia through a coup d'état. Päts' authoritarian rule muted Estonian media and created a government-funded film studio named *Eesti Kulturfilm* to produce national newsreels that can be considered propaganda.

The aim of this research is to find an Estonian equivalent to two films that were found in a Toronto private archive by documentalist Marcus Kolga in 2010. The films are coloured and mute but definitely in English. The first of them displays numerous beautiful views of Tallinn and Estonia, the other shares images of the Second Estonian Games that took place in Tallinn in June 1939. The films were probably produced in Estonia by *Eesti Kulturfilm* and sponsored by the government.

The Estonian State Archives contain a number of direct proof that *Eesti Kulturfilm* was developing a project for an English-language propaganda film in 1939. The studio discussed options with the Baltic German baron Arvid de Bodisco who ought to have produced a four-language film that introduced Estonia to foreign visitors. Unfortunately further sources are missing and hence it is probable that the film did not come to exist. Similar film projects were started with foreign supporters as well, e.g. Suomi-Film Oy from Finland, Europa Film from Sweden and even the American FitzPatrick Pictures were interested in producing an Estonian newsreel but these projects did not go into development or got cancelled half-way through as well.

The only information about an Estonia-themed coloured film that existed in 1939 comes from the USA. G. H. Lundbeck, the director of the Swedish-American Line was known to distribute a coloured film about Estonia that was used in several introductory lectures

about Estonia in the US. Estonian Consul Karl Kuusik promised to send the film to the Estonian Foreign Ministry in 1939 but whether the government received the film or not remains unclear.

Walter O. Gutlohn, Inc. was the distributor of the films in the USA as it says in the ending credits of „Estonia“. Upon further research, no sources explain where Gutlohn could have acquired the film nor that he was even in possession of it. Nevertheless Gutlohn's company remains the main source in research as it is the only name directly connected to the abovementioned film clips.

As archival material and other sources failed to support the hypothesis that the films found in Canada were Estonian or produced by the government for propaganda purposes, the hypothesis is incorrect. Further research could be executed by searching the US National Archives or the private archives – if they exist – of Gutlohn's and Lundbeck's companies.

# KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

## Arhiiviallikad

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

ERA, f 14. Siseministeerium.

ERA, f 957. Välisministeerium.

ERA, f 1093. Informatsiooni Keskus.

ERA, f 1108. Haridusministeerium.

ERA, f 1585. Eesti saatkond Pariisis.

ERA, f 1587. Eesti saatkond Stockholmis.

ERA, f 1608. Eesti peakonsulaat New Yorgis.

ERA, f 3631. Sihtasutus Eesti Kultuurfilm.

Eesti Filmiarhiiv (EFA)

EFA, f 4. Filmistudio Eesti Kultuurfilm.

## Allikapublikatsioonid

Eesti Kultuurfilmi kataloog 1933-1940. Eessõna Ivi Tomingas. Tallinn: Riigiarhiiv, 2008: Pakett.

## Audiovisuaalsed materjalid

Ringvaatefilm „Estonia“, 1939

Amatöörfilm „Teised Eesti Mängud“, 1939

## Avaldamata allikad

Kirjavahetus Marcus Kolgaga veebruar-märts 2013.

Kirjavahetus Ivi Tomingaga aprill 2013.

## Kirjandus

- Ansip, Karol. Sissevaateid eesti dokumentaalfilmi I. – Teater.Muusika.Kino. 2007, nr 6, lk 111-117.
- Benjamin, Walter. The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility. – Selected Writings. Volume III 1935-1938. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002, lk 101-133.
- Birkan, Karin; Järvine, Jaak. Eesti amatöörfilm. Tallinn 1986: Perioodika
- Monaco, James. How to Read a Film. New York, Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Kleis, R. jt. Eesti Entsüklopeedia. 6. köide, Muther-Rakitse. Tartu: Loodus, 1936.
- Konsenkranius, Ivar. Eesti kino minevikuradadelt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.
- Langemets, Margit jt. Eesti keele seletav sõnaraamat. 4. köide, P-R. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Pakett, 2009.
- Paas, Veste. Olnud ajad. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
- Paas, Veste. Ajahetked. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.
- Priimägi, Linnar. Propaganda sõnastik. Tallinn: Pakett, 2011.
- Reeves, Nicholas. The Power of Film Propaganda. London, New York: Cassell, 1999.
- Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920-1940: sisepoliitiline areng. Tallinn: TPÜ kirjastus, 1997.
- Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2010.
- Taylor, Richard. Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany. London, New York: I.B.Tauris & Co Ltd., 2006.
- Treufeldt, Indrek. Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012
- Tomingas, Ivi. Oli kunagi Eesti Kulturfilm... – Teater.Muusika.Kino. 2006, nr 4, lk 84-88.
- Vaan, Laura. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2005.
- Vahtr, Lauri. Eesti kultuuri ajalugu. Lühülevaade. Tallinn: Kirjastus Virgela OÜ, 2000.
- Winston, Brian. Documentary Film. – The Routledge Companion to Film History. Abingdon: Routledge, 2011. Lk 84-91.

## Internetmaterjalid

A Tribute to the Swedish American Line [http://www.salship.se/sal\\_usa.asp](http://www.salship.se/sal_usa.asp) (30.04.13)

Bennett, Todd. The Celluloid War: State and Studio in Anglo-American Propaganda Film-Making, 1939–1941. – The International History Review, nr 24: 1, lk 64-102.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07075332.2002.9640958> (30.04.13)

Internet Movie Database: James A. FitzPatrick

<http://www.imdb.com/name/nm0280534/filmoyear> (30.04.13)

Kallas, Vaino. Vaikiv ajastu ja tsensuur ennesõjaaegses Eestis. 2011.

[http://www.hot.ee/vaikal00/vaikal\\_22.htm](http://www.hot.ee/vaikal00/vaikal_22.htm) (30.04.13)

Leiti eesti värvifilmid 1939. aastast. Uudis Riigiarhiivi koduleheküljel.

<http://www.ra.ee/et/leiti-eesti-varvifilmid-1939-aastast/> (30.04.13)

Lõhmus, Jaak. Propagandafilmist enne ja hiljem. – Sirp. 2008, nr 27.

[http://www.sirp.ee/index.php?option=com\\_content&view=article&id=815:propagandafilmist-enne-ja-hiljem&catid=4:film&Itemid=3&issue=3214](http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=815:propagandafilmist-enne-ja-hiljem&catid=4:film&Itemid=3&issue=3214) (30.04.13)

Raag, Ilmar. Propagandafilmist kui nähtusest. – Sirp. 2008, nr 9.

[http://www.sirp.ee/index.php?option=com\\_content&view=article&id=214:propagandafilmist-kui-n-htusest&catid=4:film&Itemid=3&issue=3194](http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=214:propagandafilmist-kui-n-htusest&catid=4:film&Itemid=3&issue=3194) (30.04.13)

Raudla, Heiki. Heast ja halvast propagandast. – Riigikogu Toimetised 2012, nr 26.

<http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11860> (30.04.13)

Riismaa, Kädi. Propagandatöö „vaikival ajastul“. – Luup 1997, nr 14, lk 50-52.

<http://www.postimees.ee/luup/97/14/ajalugu1.htm> (30.04.13)

Robbies Reels – 1930s film <http://www.robbiesreels.com/1930.htm> (30.04.13)

Stern, Frank. Screening Politics: Cinema and Intervention. – Georgetown Journal of International Affairs 2000, Summer/Fall, lk 65-73 [journal.georgetown.edu/wp-content/uploads/1.2-Stern.pdf](http://journal.georgetown.edu/wp-content/uploads/1.2-Stern.pdf) (30.04.13)

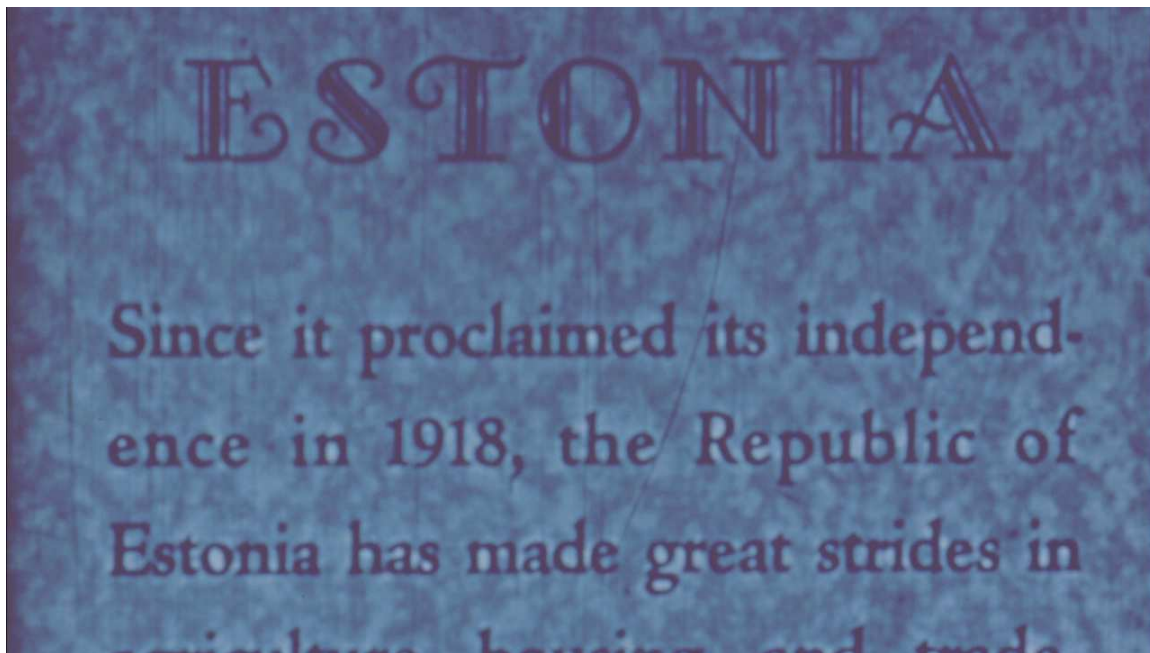
Swedish Council of America – Swedish American of the Year 1960-1979

<http://www.swedishcouncil.org/grants-awards/swedish-american-of-the-year/1960-1979/> (30.04.13)

TLÜAR väliseesti isikud: Aino Pusta de Bodisco <http://isik.tlulib.ee/index.php?id=251>  
(30.04.13)

## LISAD

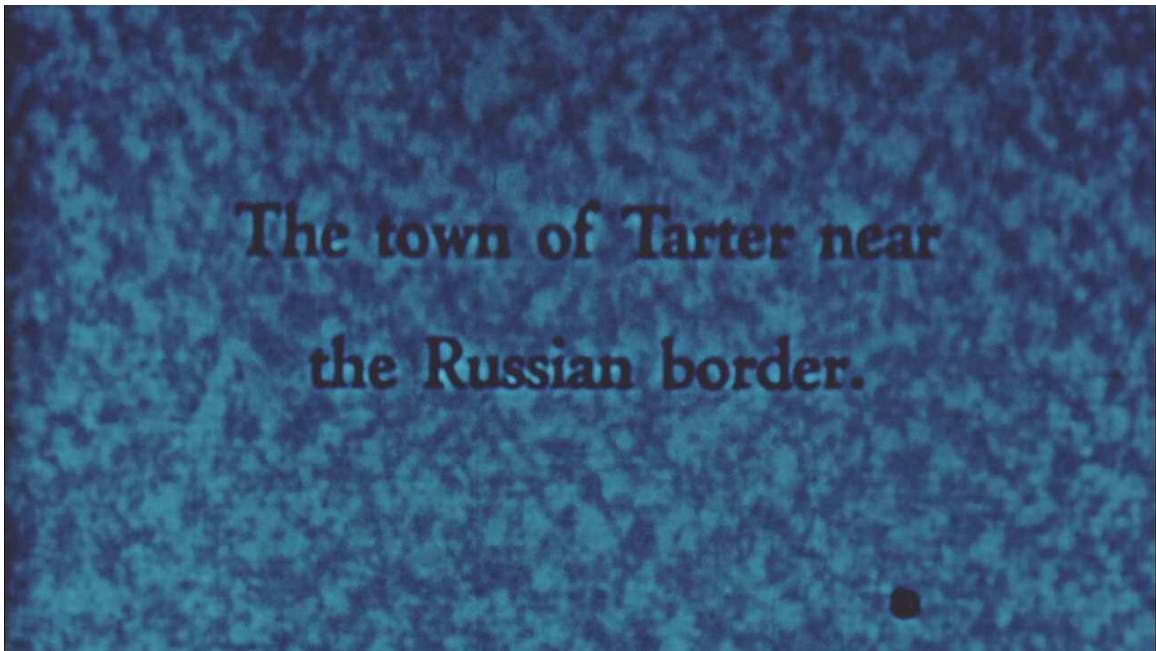
Lisa 1. Kaadrid ringvaatefilmist „Estonia“.



Lisa 1.1. Ringvaatefilm „Estonia“ pealkiri ja algustiitrid.



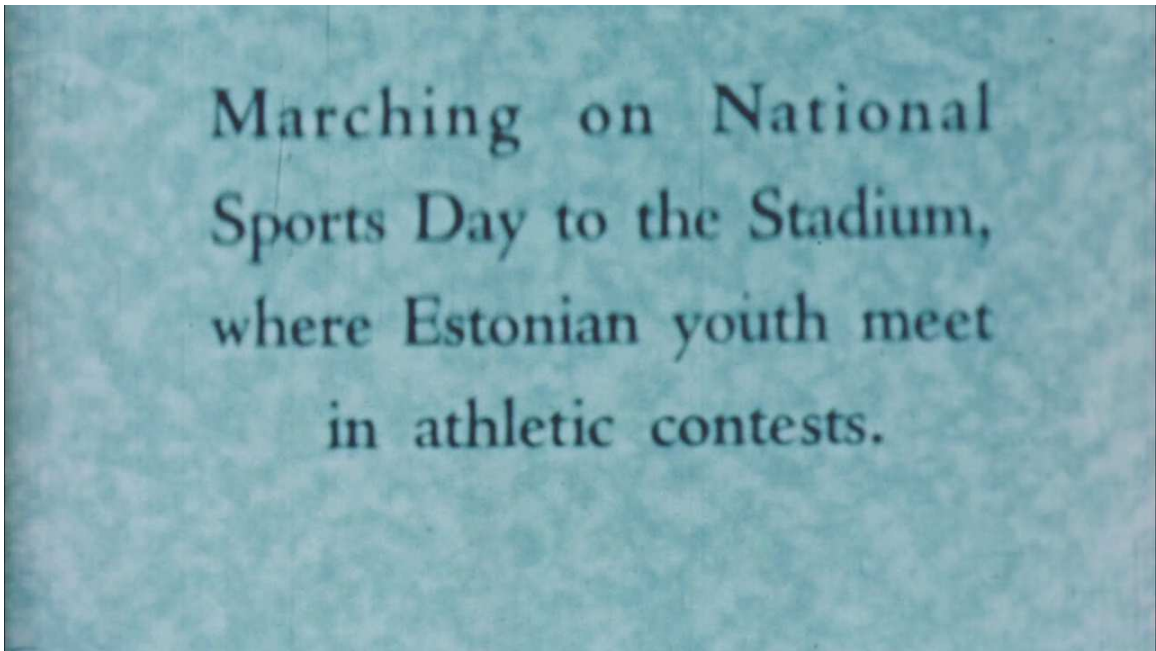
Lisa 1.2. Tallinna panoraam.



Lisa 1.3. Tartut tutvustavad tiitrid.



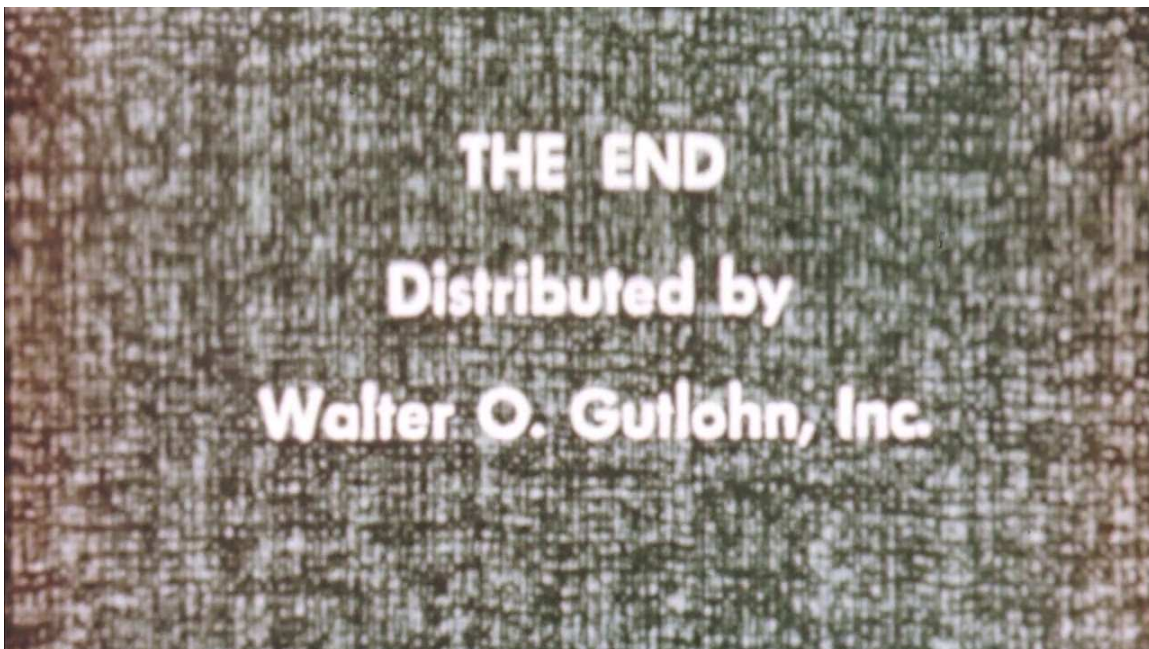
Lisa 1.4. Tartu Raekoja plats.



Lisa 1.5. Teisi Eesti Mänge tutvustavad tiitrid.

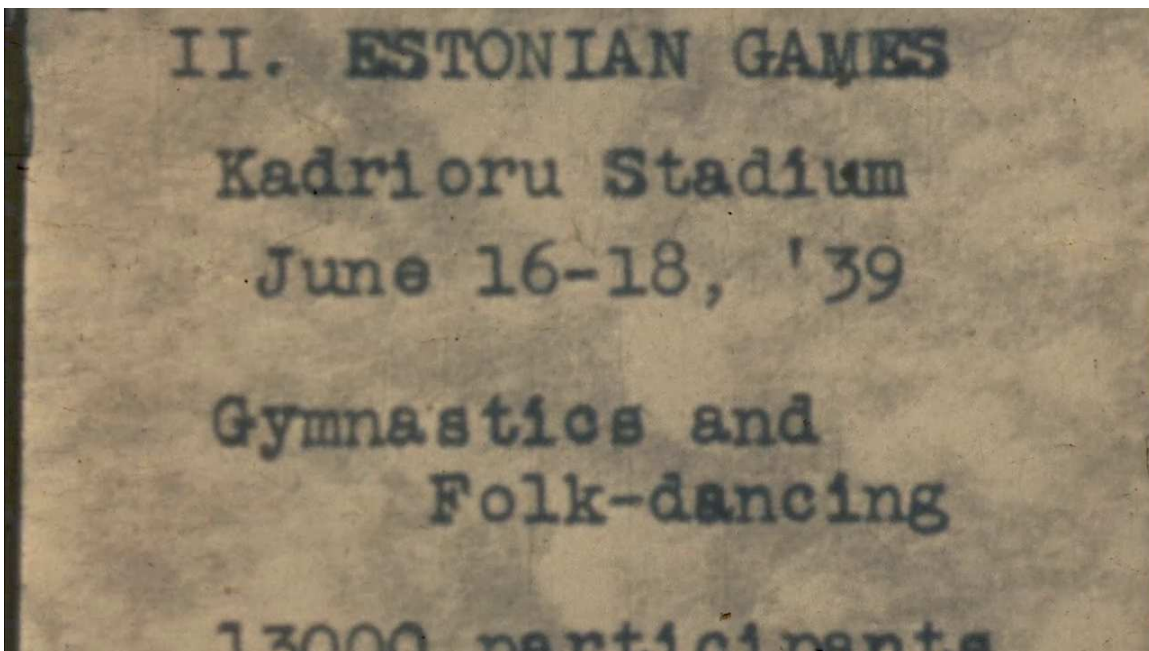


Lisa 1.6. Teised Eesti Mängud.



Lisa 1.7. Ringvaatefilmi lõputiitrid.

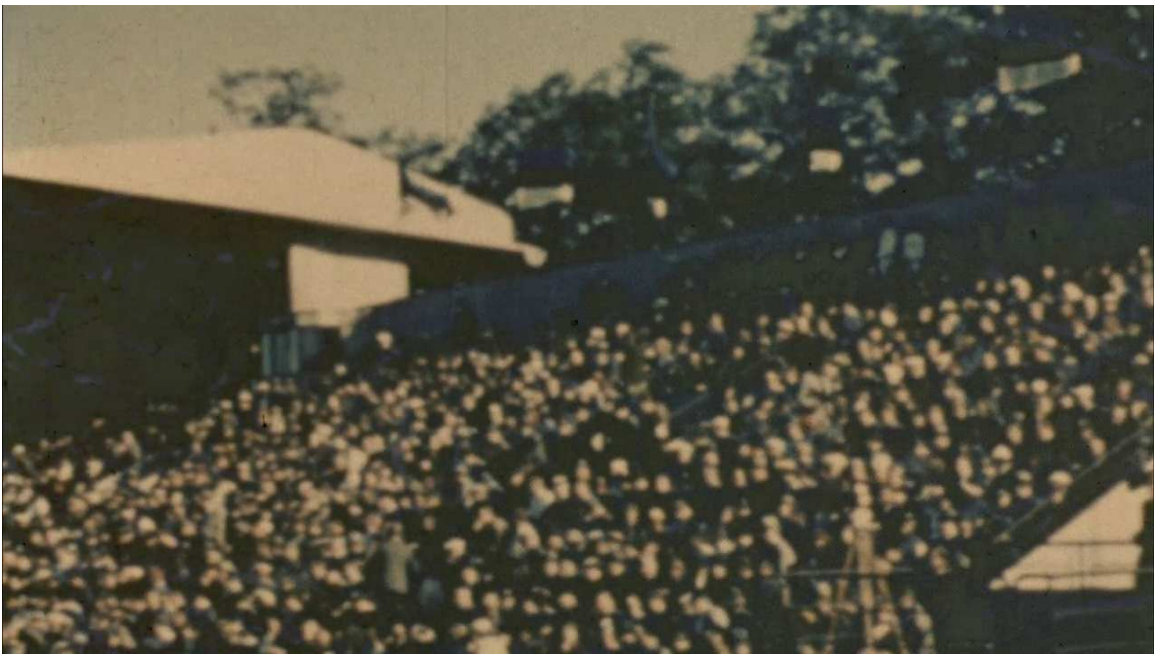
Lisa 2. Kaadrid amatöörfilmist „Teised Eesti Mängud“.



Lisa 2.1. Amatöörfilmi „Teised Eesti Mängud“ algustiitrid



Lisa 2.2. Valitsuse liikmed tribüünil.



Lisa 2.3. Staadionil lehvivad riigilipud.



Lisa 2.4. Vabaõhukooli (laagrit) tutvustavad tiitrid rõhuga valitsusel.



Lisa 2.5. Selgelt isamaalist loosungit kandev medpunkt kooli (laagri) hoovis.

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks**

Mina, **Kadi Freja Felt** (isikukood: 49105150210)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**bakalaureusetöö „Eesti propagandafilm „vaikival ajastul““,**

mille juhendaja on dots Olaf Mertelsmann,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20. mail 2013

---

*(allkiri)*